

ELTE BTK Irodalom- és kultúratudomány MA I.

Tardy Anna

Tükör-élet-mű

Móricz Zsigmond Tükör-kötetei

Az irodalomkritika és szerzői kultusz viszonya általában ellentmondásos. Egyfelől a kultusz lenézett, ódivatúnak tekintett hatásmechanizmus eredményeként formálódik és alakul ki, másfelől viszont megfigyelhető a kultusz körébe vonható elemek szükségessége az irodalomkritika számára.

Az elmúlt évtizedekben szembeötlő, hogy az érdeklődés egy-egy szerző, életmű iránt akkor lángol fel leginkább, amikor valamely évfordulóhoz köthetően felpettség az irodalomtörténet állóvize. Az elmúlt időszakban ez a jelenség volt megfigyelhető a Radnóti- és főként Kosztolányi-kutatásban is. Felmerül tehát a kérdés, hogy a közelgő Móricz-évforduló vajon hozhat-e ehhez hasonló eredményeket, vajon megindul-e a kutatás a szerző halálának hetvenedik évfordulója után.

Az elmúlt időszakban született eredményeket tekintve megfigyelhető, hogy a kétezres évek elején tapasztalható fellendülés – amely a Móricz-recepció válságának felismerésével is járt – szintén évfordulókhoz köthető. Ezt jelzik a halálának 60., és születésének 125. évfordulóján megrendezett konferenciák és megjelent kötetek. Ezen időszak eredménye az egybehangzó megállapítás, mely szerint a móríci életművet lehet, sőt kell is újraolvasni, Móricz jelenlegi helye, helyzete az irodalomtörténetben, illetve az olvasóközösség előítéletei korrekcióra szorulnak. Itt azonban némi megtorpanás tapasztalható, vagyis ugyan tudjuk, látjuk, érezzük, hogy Móricz a magyar modernség kiemelkedő teljesítményét hozta létre, az érdemi, alapos feltárómunka

azonban még várat magára. A hetvenedik évforduló sok mindenre adhat lehetőséget és egyben választ is.

A Móricz-életmű számtalan részlete, aspektusa még feltárásra, értő feldolgozásra vár, amelyek közül a legizgalmasabbnak az általam is vizsgált *Tükör*-kötetek bizonyulnak. A szövegegyüttes feldolgozása azonban alapos felkészülést, illetve rendszerezett feltáró munkát követel meg. A következőkben eddigi eredményeim, megállapításaim közlése mellett törekszem egy olyan kutatói munkaterv felvázolására amely által legalább az életmű ezen kis szegmensében megindulhat a munka, mintegy előkészítve egy remélt, teljes feldolgozás, kutatás munkálatait.

Tükör a Móricz-hagyatékban Móricz Zsigmond hagyatékában számos kiadatlan és feldolgozásra váró irat található. Az utóbbi években megindult új nézőpontú Móricz-kutatás, úgy tűnik, ezeket az iratokat is igyekeznek integrálni az életműbe, számos szövegkiadás látott napvilágot. Megjelentek levelek, naplórészletek, valamint ezen dolgozat témájának, a *Tükör*-köteteknek a részleteibe is bepillantott az olvasó. Bár több szöveggözlés is született, a *Tükör*-szövegek egyelőre csak mint kuriózumok jelennek meg a Móriczcal foglalkozó irodalomban. Az eddigi töredékes közlés alapján is körvonalazódni látszik egy egyedi stiláris hangoltság és szövegalakító gyakorlat, amely jelen vizsgálat tárgyát is képezi.

A *Tükör*-szövegegyüttes egy terjedelmes, kilenc Móricz által bekötött kötetből és több gyűjteményes mappából álló kéziratgyűjtemény. Cséve Anna közlése szerint: „A *Tükör*-írás Móricznak általában véve 1912-től a harmincas évekig jellemző jegyzetelési módja, bekötetlen formában, mappába rendezve található a hagyatékban, részben a Petőfi Irodalmi Múzeumban, részben magántulajdonban.”¹ A későbbi Móricz-kutatás feladata lesz eldönteni, hogy az író minden olyan jegyzetét, amely kézzel íródott és nem került besorolásra (mint novella vagy naplószöveg), *Tükör*-szövegnek tekinti-e. Jelenleg, mivel a hagyaték ismerete igen korlátozott, nem lehet megállapítani, hogy a kötetéből kimaradt szövegek mennyiben mutatnak hasonlóságot az eddigiekben megismert írásokkal. Az 1914–1915-ig keletkezett, illetve az 1919-es szövegek vizsgálata alapján úgy gondolom, hogy az első világháború jelentős változást hoz a jegyzetekbe, ezek a szövegek véleményem szerint elkülönülnek (mint ahogyan Móricz is elkülönítette őket, azzal, hogy a háború megkezdésétől keletkező kilenc kötetet be-

kötteti). Ezen feltevés azonban csak a lehető legteljesebb szövegismert birtokában lesz igazolható.

A *Tükör*-kötetek tudományos igényű feldolgozása még nem indult meg, egyelőre a *Tükör*höz való hozzáférés is számos nehézségbe ütközik. A szövegekből gondozott kiadás még nem született, mindössze három folyóiratkiadás látott napvilágot.² Ezek azonban csak részleteket közöltek a szövegből, a Forrásban megjelent közlés vállaltan tematikus válogatás. Azzal, hogy a közreadó, Cséve Anna ezeket a részleteket egymástól elkülönítve, kontextusból kiragadva közölte, máris állást foglalt a szövegek kapcsán. Ez az a probléma, amely minden posztumusz szövegkiadás nehézsége: az utókor döntései lenyomatot hagynak a szövegen, a megközelítés befolyásolja a szöveg formáját, tartalmát. Ezen szövegegyüttes vizsgálatok meghatározó jelentőségű, hogy a szövegek vizsgálója koherens szövegegyüttesként, vagy egymástól független szövegek sorozataként vizsgálja a köteteket. A gyűjteményes mappákban ránk maradt szövegek esetében valóban probléma egy esetleges sorrend rekonstruálása (ha egyáltalán létezik autentikus sorrend), és annak a megállapítása, hogy mi tartozik a szövegegyütteshez és mi nem. Ezen szövegek esetében tehát valóban tér nyílik a közlőnek a szövegek sorrendjének megállapítására, a szövegek felülvizsgálatára. A bekötetett szövegek esetében a válogatás nem lehet legitim, hiszen ezek lezárt, rögzített sorrendű és tartalmú könyvek. Egyes körülmények arra engednek következtetni, hogy Móricz a bekötetéskor válogatott a szövegek között. Egyrészt a szövegek nem kronologikus sorban követik egymást, sok helyen el is hagyja a dátumjelölést. Válogatásra enged következtetni az a tény, hogy a jelenlegi közlésekben megjelent legkorábbi szöveg, amely 1914 június elsején született, a *Tükör II*-es számú kötetében található meg, míg az 1914 szeptember 22–26 között keletkezett *Babits* című szöveg a *Tükör I*-es kötetbe került³. Ugyanígy érdemes lenne megvizsgálni, hogy Cséve Anna *Az írás gyepelője* című könyvében látható „1914/Tükör” feliratú mappa milyen szövegeket tartalmaz, hiszen, ha ezek az írások valóban 1914-ben keletkezettek, akkor egyértelműen Móricz szövegválogató, kötetszerkesztő aktivitására következtethetünk.⁴ Az eddig megjelent szövegek vélhetőleg csak az érdeklődés fel-

2 A *Tükör*-kötetek eddig megjelent részletei olvashatók: MÓRICZ Zsigmond, *Tükör*, Forrás, 2004/7–8, 106–128.; MÓRICZ Zsigmond, *Tükör (I). Írókról, művészekről*, Holmi, 2004, december, 1447–1478.; MÓRICZ Zsigmond, *Tükör (II)*, Holmi, 2005, január, 19–48.

3 MÓRICZ, *Tükör*; i.m., 106–107., MÓRICZ, *Tükör (I)*..., i.m., 1449.

4 CSÉVE, *Az írás...*, 129.

keltését célozták, ezért érthető a válogatás, a jövőre nézve azonban egy esetleges kiadás esetén elsődleges szempont kell, hogy legyen a szövegek lehető legteljesebb közreadása.

A szövegek kiadásának egyik legnagyobb akadálya az író rokonainak, örökösöknek vigyázó szeme, amely a lehető legtovább igyekezett fenntartani a kedves rokon szimpatikus és lehető legtisztább, legfoltalanabb képét. Az örökösöknek a Móricz-kép alakítására irányuló igyekezete több hullámban hatott. A hagyatékából elsőként közlő Móricz Virág, érthető módon, apjával kapcsolatban igyekezett eltitkolni a kényesebb részleteket. Így történhetett meg, hogy bár megemlíti a szövegeket *Anyám regénye* című művében, de csak jegyzetként utal rájuk: azt, hogy ezek a szövegek be vannak kötve, és hogy címük is van, tőle nem tudhatjuk meg.⁵ Az általa közölt részletek pedig, saját koncepciójának megfelelően, a szövegeket mint a későbbi irodalmi munkák alapját jelenítik meg. Bár Móricz Virág leírja, hogy Janka „indiszkrétnek találta a jegyzeteit”, de ezt az általa közölt részletek nem teszik érthetővé, láthatólag ő maga is diszkrétan hallgat a szöveg ezen részleteiről és csak érdektelen párbeszédet idéz. Ez az utólagos cenzúrázás figyelhető meg a Móricz-hagyaték feldolgozásának kezdetén is. Cséve Anna a naplószövegek első közlésekor kipontozni kényszerült a trágár szavakat, a Móricz-örökösök kifejezett kérésére.⁶ Talán ezzel magyarázható, hogy a mai napig nem kerültek közlésre a *Tükörben* szereplő, teljes egészében olvashatóvá tett szövegek, mint például a *Rés*, vagy a *Gyöngeszív álarca*, hiszen ezek a szövegek egy teljesen más Móricz-képet mutatnak.⁷ A kutatást azonban ezeknél jóval prózaibb okok is gátolják. Egyfelől a kötetek nem találhatók egy helyen, több kötet magántulajdonban van. A szövegek feldolgozása pedig, bár megindulni látszott a többszöri közlések megjelenésekor,

5 „Mindig sokat jegyzett, de a háború kitörése óta egyfolytában leírt mindent amit látott, hallott. Azon a négyezer-ötezernyi kicsire hajtott oldalon csak elvéve fordul elő önálló, megfogalmazott vélemény vagy filozófia. Az csak a nyers valóság, mely nem való könyvbe, percesemény, mely elillan mint a pillanat, de indulat marad utána, amit később meg lehet fogalmazni. A felesége utálta ezt az örökös firkálást. Indiszkrétnek találta a jegyzeteit, tiltakozott ellene, amitől apám dühbe gurult, és marokszám tépte össze, elégette – vagy gyűrötten tépetten is félretette – a ceruzával teleírt lapokat.” MÓRICZ Virág, *Anyám regénye*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988, 255.

6 *Móricz Zsigmond Naplójából*, közlése Cséve Anna, Holmi, 2001. július, 859–902.

7 A *Rés* és a *Gyöngeszív álarca* című írásokat Szilágyi Zsófia bocsátotta rendelkezésemre, a szövegek a mellékletben olvashatók. Az 1924–1925-ös *Napló* közreadása kapcsán az örökösök ellenállása megenyhültni látszik, hiszen ezek a szövegek már csorbítás nélkül kerülhettek kiadásra.

később abbamaradt. Az érdeklődés középpontjába a *Napló* került, vélhetőleg a naplóirodalom nagyobb népszerűsége okán is.⁸

A *Tükör* sajátossága, hogy fizikailag sem beszélhetünk egységes szövegről, hiszen egy része bekötetett, egy része csak mappákba rendezett formában maradt az utókorra. Döntés kérdése tehát az is, hogy a mappákban található „*Tükör*” feliratú szövegeket valaki együtt vizsgálja-e a bekötetett kilenc könyvvel. Különbség nemcsak a bekötetésnél, hanem a szövegek tartalmánál, stílusában, szerkesztési sajátosságaiban és a szövegek utóéleténél is tetten érhető. Az eddig napvilágot látott közlés(ek) is szembesült(ek) a problémával, a besorolás bizonytalansága mutatkozik meg a Móricz Zsigmond: *Naplójegyzetek 1919* című kötet címadásánál. A szerkesztő, Cséve Anna utószavában leírja, hogy „A könyvben olvasható naplójegyzetek a *Tükör*-sorozat mappában összegyűjtött fóliói, melyek, sajnos, nem lettek bekötve, nem kapták meg a sorozatban a XI. számot”.⁹ A szerkesztő átkereszteléssel oldotta fel azt a zavart, amelyet a szövegegyüttes stílusbeli és tematikai heterogenitása idézett elő. Így míg az 1914–1915-ös bekötetett szövegek „*Tükör*” címen jelentek meg, addig a későbbi (1919-es) *Tükör*-szövegek (amelyek mappában találhatók) özszemosódnak a *Napló* szövegeivel.¹⁰ A szétválasztás véleményem szerint mégis fontos, hiszen a szövegek jellegüket és szerkesztési módjukat tekintve egyértelműen elkülönülnek. A naplók egyes szám első személyben íródnak, a lejeune-i terminológiát¹¹ követve: ezeknél a szövegeknél önéletrőri paktum köttetik az olvasóval.¹² A *Tükör*-szövegeknél ilyen paktum nem köttetik, sőt az író (Móricz), a narrátor és a szereplő nézőpontjának szétválasztása az írásokban, a szereplők nevének változtatása,

8 Bár az is nyilvánvaló, hogy a *Tükör*-szövegek nem számíthatnak számottevő érdeklődésre, a közönség számára az életrajz felől olvasható Móricz-napló érdekesebb és izgalmasabb, mint az inkább életmű felől megközelítendő *Tükör*-kötetek.

9 Cséve Anna, Előszó = Móricz Zsigmond, *Naplójegyzetek 1919*, szerk. Cséve Anna, Noran, Budapest, 2006, 13–14.

10 Bár valószínűsíthető, hogy pusztán az olvasóközönség igényeit tekintve választották a címet, hiszen a naplók kelendőbbek a könyvpiacra.

11 Philippe Lejeune, *Az önéletrőri paktum* = szerk. Z. Varga Zoltán, *Önéletrírás, élet-történet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*, L'Harmattan, Budapest, 2003, 17–46.

12 A móriczi naplóíró gyakorlat, az eddig közölt részletek alapján is kijelenthető, eltér a hagyományos naplóformától (amennyiben beszélhetünk ilyenről). A Móriczra jellemző stíluskeverés, és műfaji átsapások ezeken a szövegeken is megmutatkoznak. Egyelőre a *Napló* alaposabb vizsgálata is várat magára, bár valószínűsíthető, hogy a naplók felé hamarabb fordul a figyelem a műfaj népszerűsége és könnyebb olvashatósága miatt, és nem utolsó sorban, mert ezek a szövegek hozzáférhetőek lesznek, hiszen az 1924–1925-ös naplókiadást még több kötet fogja követni a tervek szerint.

elhagyása direkt zavart kelt a referenciális hálózatban, elbizonytalanítja az olvasót. A paratextusban is a paktum elkerülését, elhárítását figyelhetjük meg, Móricz sajátos műfajdefiníciót alkalmaz: „Az én páromnak adom azt az *írástömeget*, amelyet míg élek látni nem szabad, mint ahogy nem enged belelátni az ember a lelkébe idegent.”¹³ A *Tükör* ugyan némiképp rokonságot mutat a harmadik személyű önéletrajzi írásokkal, melyben „a szerző úgy beszél magáról, mintha más beszélne róla, vagy mintha ő beszélne más valakiről.”¹⁴ A szövegek azonban nem a történetekre, az események megörökítésére fókuszálnak, hanem a történetek megírtságára helyezik a hangsúlyt. A fikciós és személyes szövegek jelöletlen (jelölhetetlen) keveredése még inkább a szövegekre irányítja az olvasó figyelmét, és nem egy lehetséges biográfiai olvasatot támogat. A szöveg státuszának elbizonytalanítása, referenciális tartalmának megkérdőjelezése mind a leírtaktól való távolságtartás illúzióját kelti. Ez a távolságtartás mint módszer nagy hangsúlyt kap a szövegképzésben:

- És az mindig rossz, ha közvetlenül átélt dolgot írok. [...]
- Nem vagy elég távol tőlük.
- Igen. Sőt, nagyon is közel, nincs eléggé feldolgozva.¹⁵

Vagyis a *Tükör* és a *Napló* szövegeit összevetve, itt funkcióban, célban is eltérés mutatkozik. A napló rögzítő, értékelő, sőt időnként gyónó funkcióval jön létre, ennek megfelelően a fókusz a történeteken, az eseményen, a megfogalmazotton van. Ezzel szemben a *Tükör*-szövegeknél a szövegszerúségre, a megírtságra, a megfogalmazottságra tevődik át a hangsúly, a reflexivitás kulcstényezővé válik.

Összefoglalva megállapítható, hogy a *Tükör*-szövegek ugyan hordozó közegüket, szövegalakítási gyakorlatukat és tematikájukat tekintve is igen változatosak, mégis elválaszthatók más műfajú, hasonló státuszú szövegektől (például: *Napló*), tehát a *Tükör* címmel ellátott szövegekről mint egy különálló korpusz darabjairól érdemes beszélni. Kérdéses, hogy ez a szövegegyüttes milyen helyet foglalhat el az életműben. A kötetek azon túl, hogy publikálatlanságuk miatt a hivatalos életművön kívül helyezhetők el, a hagyatéki szövegek között is köztes pozícióban, sajátos behatárolhatatlan helyzetben vannak. Ez a meg-

13 MÓRICZ, *Tükör* (I)..., i.m., 1447. Kiemelés tőlem – T. A. Ez az ajánlás a *Tükör* I-es számot viselő kötetben szerepel. Az eddigi közlések nem adnak számot minden paratextusról. Ismerjük a VIII. kötet ajánlását: „Az én édesemé voltam az esztendőben Zsiga dec. 31. 1915.”

14 Philippe LEJEUNE, *A harmadik személyű önéletrajz*, szerk. Z. Varga Zoltán, Önéletrajz...i.m., 107.

15 MÓRICZ, *Tükör* (I)..., i.m., 1452.

határozhatatlanság az írások keletkezésnek körülményeiből is fakad. A *Tükör*-szövegek ugyanis akkor keletkeznek, amikor Móricz éppen nem tud írni. Ez kétféleképpen is értelmezhető. Egyrészt Móricz véleménye szerint a háborúban nincs helye az irodalomnak: „Apám folyton mondta, nyilván úgy is érezte, hogy míg a háború tart, *nem lehet írni*. Most figyelni kell.”¹⁶ Másrészt a *Rés* című írásban a szöveg úgy definiálja magát, mint amely az írásképtelenségben született.¹⁷ Ezen felül pedig a szöveg státuszának elbizonytalanítása miatt is nehéz a szövegek helyét meghatározni. A *Tükör*-szövegek nem személyes szövegek (vagyis nem önéletírás, nem napló, nem memoár), hiszen hiányzik az olvasóval kötött paktum, de nem is teljes egészében fikció, hiszen a szövegek egy része referenciális olvasatot támogat (illetve kíván meg), tehát ezen a téren is bizonytalan helyzetben találja magát az olvasó. Ez azonban korántsem véletlen, hiszen a szöveg szándékosan provokálja az olvasót. Számos olyan eljárás fedhető fel a szövegeknél, amelyek ezen meghatározhatatlanságot okozzák. Például a korábban már idézett ajánlás olyan szöveget sejtet, amely a magánember Móricz Zsigmond legféltettebb titkaiba enged bepillantani, ezzel szemben a kötetben magánjellegű, egyes szám első személyű vallomást, eszmefuttatást nem találunk. A szövegek esetében nem hagyhatjuk figyelmen kívül Móricz azon gesztusait, amelyek a szövegek kezelését érintették. Móricz maga kilenc kötetet bekötött igen elegáns „márványozott kartonkötésben, gerincén a Móricz-könyvtár aranyozott MZS monogramjával, aranyozott felső lapszállal”.¹⁸ Ez a gesztus egyrészt a megőrzést biztosítja, másrészt, ahogyan Cséve Anna is megjegyzi, az irodalom provokációjaként is felfogható, hiszen az irodalmi szövegek, a kiadott művek sorába illeszti a köteteket.¹⁹ Ezzel a korpust a hivatalos szövegekkel hozza interakcióba, Móricz tehát a keletkezett szövegeket ugyanúgy életműve részének tekintette, mint a *Kerek Ferkót* vagy a novellákat, bár ezeknek a szövegeknek megszületése fontosabb tény volt, mint olvashatóvá tétele.

Az, hogy monogramját rágravírozhatta a kötetekre, korántsem lényegtelen mozzanat, tekinthetjük ezt az írások saját művekként való vállalásának gesztusaként, egyfajta szignálásként. „Végül is egy művet saját néven aláírni éppolyan választás, mint a többi, és semmi sem jo-

16 MÓRICZ Virág, *Anyám regénye*, i.m., 264. Kiemelés tőlem – T. A.

17 „Csak úgy megállott a kezében a ceruza s nem tudott tovább írni. [...] A papírjára nézett, és sajátos módon megszűnt minden inger, hogy továbbírjon.” MÓRICZ Zsigmond, *Rés*, ld. melléklet.

18 CSÉVE, *Az írás...*, i.m., 113.

19 CSÉVE Anna, *A Tükör mint hallucinációs fal. Móricz Zsigmond kéziratok könyveiről*, Alföld, 2005/9,74.

gosít fel minket arra, hogy ezt jelentéktelennek ítéljük.”²⁰ Móricz életművében, nem sokszor ugyan, de elvétve találhatunk álnéven publikált szövegeket, ilyen például pályája kezdetén a Zsiga bácsi, vagy az 1924–1925-ös naplóban olvasható, többféle feloldással rendelkező B. P. álnév is, és a szerzői név teljes elhagyására is ismerünk példát korai publikációi közt.²¹

A szerző neve szerződéses funkciót tölt be, és ennek fontossága műfajonként roppant változó: a fikció esetében semmi vagy alig valami; de már sokkal nagyobb mindenfajta referenciális írásműben, ahol a tanúbizonyság – vagy közvetítésének – hitelessége nagymértékben függ a tanú, vagy a jelentést tevő személyazonosságától.²²

Honnan olvassuk? (A Tükör-kötetek lehetséges megközelítései)

Fentebb már kitértem rá, hogy sem a kizárólagos biográfiai, sem a kizárólagos szövegkritikai olvasatot nem tartom produktívnak a szövegek kapcsán. Véleményem szerint a szövegek tematikus és formai heterogenitása a szövegek több oldalról történő megközelítését teszi lehetővé, illetve kívánja meg. Emiatt nem áll szándékomban elvitatni a biográfiai adatok kimutatásának legitimitását a szövegekben, bár az eddig közölt részletekben korábban ismeretlen tényekre nem derült fény.²³ Az életművön belüli szövegjárások, az intertextualitás pedig izgalmas tények, de ezen szövegek megalkotottságáról, szövegalkító gyakorlatáról vajmi keveset árul el. Végző soron tehát a legalkalmasabbnak az irodalmi szöveggént való vizsgálat bizonyul, amely ugyanúgy párbeszédbe hozható az életrajzzal, mint ahogyan az irodalmi művekkel. Ehhez azonban rá kell világítani a szövegek azon aspektusaira, amelyek a megalkotottságára, tudatos szerkesztésére hívják fel a figyelmet.

A legszembeütőbb momentum a szövegek címadásában figyelhető meg. A kötetek címadása egységes (ami mindenképpen összefűzi a szövegeket), és jellegzetesen „irodalmi” címadás, hiszen számos aszociációt mozgósít, kötődik a kötetek írásmódszához, sőt a tükör

20 Gerard GENETTE, *A szerzői név*, Helikon 1992/2–3., 523–535.

21 A koraiszövegek között számos mesét találunk, amelyek az *Új Debreceni Hírlap*ban, később pedig *Az Újság* című lapban Zsiga Bácsi néven publikálva jelentek meg, ld. PESTI Ernő, *Móricz Zsigmond bibliográfia*, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1979. A B. P. néven közölt írásokról a *Napló* tudósít. Simonyi Máriának Bűdös Parasztként (amely becenevet Mária ragasztotta rá), Magoss Olgának pedig Budapesti Ismerősként oldotta fel az álnevet. ld. Móricz Zsigmond, *Naplók*, Noran, 2004, 398. A korai névtelenül közölt írásainak nagy részét valószínűleg nem ismerjük, de szignálatlanul jelent meg például *Gina* című írása 1913-ban *A Hét*ben.

22 GENETTE, i.m., 525.

23 Azok az információk, amelyek a *Tükör*-szövegekből kiderülhetnek, például, hogy Móricz evett, időnként kávéházba járt és a villamost is igénybe vette, véleményem szerint nem segíti számottevő módon korunk Móricz-értését.

mint tárgy is többször tematizálódik a szövegekben. Ezen belül a szövegek többnyire önálló címmel vannak ellátva. Bár vannak szövegek, amelyek cím nélkül állnak, és szép számmal találunk olyan szövegeket, amelyek a szövegekben megjelenő szereplőről kapják címüket, ilyenek a *Márkus Laci*, *Ignotus*, *Kaffka Margit* című írások. Emellett számos olyan szöveg van, amely tudatos hatáskeltő mechanizmusként használja a címet, az irodalmi szövegekhez hasonlóan, ilyen például *A nyomor él*, *Poeta non fit*, / *Sed nascitur*, *Emberék közt*.

A szövegek egymásutánját nem szervezi logikai kapocs, a töredékek sora nem célelvően épül, nincs közös történetszál. Az egyes részleteket kizárólag a narratív technika, a nézőpont azonossága kapcsolja össze.

A szövegek többsége az ún. *headlong* ('hanyatt-homlok') narratív technikát alkalmazza, amely látszólag logika nélkül, „hirtelen” indul és ugyanígy ér véget, tehát a szöveg megindulását nem indokolja a későbbiekben felsejlő esemény kibontakozása.²⁴ Az olvasó váratlanul csöppen a történetbe, sokszor a szereplők kilétére történő utalás nélkül, ami miatt különösen nehézé válhat a megértés. Ilyen például a *Babits* „címen” számon tartott szöveg, amelyben ugyan megjelöli az író a párbeszédben szereplő beszélgetőtársat, de nem tudjuk, melyik megszólalás melyik szereplőhöz tartozik. A szituációról, körülményekről semmilyen előzetes információ nem áll az olvasó rendelkezésére. A szövegek jellemzően jelen idejűek, amelyek a valósídejűség illúzióját keltik. A szövegek legfontosabb jellemzője ez, „a kis darabka élet” kiragadása, amely a véletlenszerűség érzetét hozza, naivítás lenne azonban ezeket a szövegeket valóban véletlenszerűen lejegyzett dokumentumoknak tekinteni, hiszen a leírás minden esetben tudatosabb módszer. Az ilyen párhuzamos jegyzetelés illúzióját keltő szövegek valós idejű lejegyzése véleményem szerint nemcsak koncentrációs, hanem akrobatikus készségeket is igényelne, a leírt szituációk sokszor nem egyeztethetőek össze a leírás folyamatával. Bár valóban vannak olyan szövegek, amelyek hallott beszélgetések lejegyzései, ezeken azonban tetten érhető az élőbeszéd minden jellegzetessége (töredékesség, helyenkénti agrammatikus szerkezetek). Ezen felül jellemzőjük a reflektálatlanság, vagyis, hogy Móricz nem kommentálja a párbeszédet, valamint, amint a közreadó tájékoztatta az olvasót, az írásképen is megmutatkozik ez a módszer.

24 A *headlong* technikáról Virágos Zsolt ír, mint Faulkner prózájának újításáról az amerikai irodalomban, amelyet *A hang és a téboly* című műve vezet be. VIRÁGOS Zsolt, *The modernists and others. The American Literary Culture in the Age of the Modernist Revolution*, Debreceni Egyetem, Debrecen, 2006, 344.

A valósídejű lejegyzés fizikai nehézségein túl némely szövegek nagyfokú szerkesztettséget mutatnak, ilyen például az *Emberök közt* című írás.²⁵ A szöveg időkezelése komplexebb, mint a korábban említett párbeszédtröredékeké. Itt nemcsak a jelen idő, hanem az írás helyzetéhez képesti múlt idő is megjelenik. Tudatos szerkesztés nyomának vélem, hogy a szituációt megelőző helyzet is megjelenítődik, aminek az a szerepe, hogy megalapozza az elbeszélés hangulatát, illetve, hogy kontrasztot állítson a fantázia világa (lélek) és az elbeszélés végpontján megjelenő tiszta ész világa között: „jól elfelejti az ember, hogy ember. Lassan valami tiszta ész lesz belőle, ohne Kritik Kants. És mindezt 3 hatosért.” A szöveg tehát azon túl, hogy szatirikus, karikatúrisztikus képet nyújt egy asztaltársaságról, a valós életbeli szituációnál elvontabb síkot játszik be az írásba. Ennél a szövegnél maradván megfigyelhető, hogy sok a móríci prózára jellemző lírizált prózai mondat, amely jellegzetes módon negatív érzethez kapcsolódik a szövegben: „Undok emberszapot érzett, nem is akart rájuk nézni, úgy behunyt érzéssel bámult a világba.”²⁶ Ez is a tudatos hatáskeltés eszköze, mint ahogy egy másik példában is: „A családi élet kedvessége most árnyéként suhant el, ködfátyolkép formán a szemé előtt, de a lencse kitűnő volt a kövér disznóhússal.” Ezen felül a szöveg tudatos poénra játszása, a szöveg humora szintén egységes szerkezet benyomását kelti. Más szövegek (látszólag) élőbeszédtröredékből indulnak, majd a „készen kapott szöveg” érezhetően átvált móríci írássá, szövegalakítássá. Több részlet esetében is úgy tűnik, az olvasó az író pásztázó, kereső nézőpontjába kerül és tetten érheti a szöveg szerzőjét, amint az „benneragad” egy perspektívában, megragad egy alakot. Ilyen gyakorlat fedezhető fel a *Hadi kölcsön* című írásban.²⁷ A bevezetés után rövid megszólalások, párbeszédtröredékek követik egymást. A szövegből fokozatosan tűnnek ki alakok. Eleinte csoportokban vetül rájuk a figyelem:

Nagy bársonybundákban izzadoznak idősebb nők, mellettük posztóbundások perziáner gallérral, nagy prémkalap, kedves szikár, kupori krajcáros ténsasszonyok, akik egy óráig alkuszhatnak a piacon és nem vesznek, spekulálnak, zároltat vegyek-e vagy nem.

Ezután a fókusz hosszabb-rövidebb időre egy-egy alakra vetül, szereplők egy időre kiemelkednek a szövegből, többnyire azonban csak megjelenésük, öltözetük leírásának erejéig. Ez a technika az alakok sorravételét, egy-egy figura kipróbálását mintázza, a keresés folyama-

25 MÓRICZ, *Tükör* (I)..., i.m., 1452–1455.

26 Kiemelés tőlem – T. A.

27 MÓRICZ, *Tükör*, i.m., 108–112.

tát jeleníti meg. Végül egy nő alakján megnyugszik a szöveg és annak teljes birtokbavételével épül tovább. A nő részletes jellemzése, társadalmi hátterének ismertetése, sőt múltjának bejátszása révén a kezdeti banki jelenet egy sors tragédiájának leírásába fordul:

Azért nem ment el a Riviérára, azért nem ült hajóba a nyáron, mikor a nagy kirándulást csinálták, azért utazott másodosztályon külföldön, hogy most a pénze elmenjen. A hozomány.

A *Tükör* lapjain tehát tetten érhetőek Móricz „ujjgyakorlatai”, a hagyományos munkametódussal szakító, kísérletező szövegek is születnek.

A kis tükörmozaikokból összeálló egész kép metaforájával a teljes szövegegyüttes jellemezhető, a szövegek is kisebb-nagyobb darabban követik egymást, a félmondattól a teljes novella-terjedelemig. Kérdés azonban, hogy a sok részletből milyen kép is állhat össze. Egyáltalán összeolvashatók-e ezek a szövegek egyetlen elbeszéléssé, van-e összetartó elem a részletek között? A kortárs, posztmodern próza felől olvasva nem kétséges, hogy legitim az egy irodalmi produktumként való olvasásmód. Különösen izgalmas probléma, hogy Móricz a szövegeket nem mindig választja el egymástól, ám az általam közvetlenül vizsgált IX. kötetben számos üres lapot kötettett az írások közé. Ezeket a lapokat is gondosan számozta. A kötet összetételét vizsgálva látszólag nem az ívek felosztása miatt kerülhettek a kötetbe a lapok. Hasonló szövegfolyamot megbontó tényezők a rajzok, néhány helyen pedig a lapon csak egy mondat vagy szó szerepel.²⁸

**Egy szöveg
vagy sok?**

Túlzás lenne ezt Móricz alaposan átgondolt, teljes műgonddal kivitelezett, a prózairodalom megreformálását célba vevő tettének nyilvánítani. Móricz a *Tükör*-kötetekben nagyszabású kísérletet hajtott végre, amely egyszerre érinti a regény formáját, a történelem diskurzusát és provokálja az utókor irodalomtörténeti kategóriarendszerét. Emellett a szövegek Móricz nyelvfelfogásának olyan árnyalt képét mutatják meg, amely képes a marxista kánon által kijelölt helyéről kimozdítani az életművet.

28 Különösen érdekesnek találok, hogy a IX. kötetben található egy latin idézet: „Inter eils Gothicum scapiamatziaia drincan / Non audet quisquam dignos educere versus.” amely egy latin nyelvű *De conviviis barbaris* című vers részlete, és a vandál törzsek nyelvének emlékét tartalmazza („scapiamatziaia drincan”). A szöveg lényegében egy pohárköszöntő, Móricz valószínűleg ezért írta az idézet alá, hogy „potatores” (‘iszákos emberek’). *Tükör* IX, (M.100/4995/3), 1148. A szöveg eredetéről: ld. Tylor, Edward Burnett, *Primitive Culture*, 87. <http://books.google.hu/books?id=TI4Fz6Fj71gC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>, utolsó letöltés dátuma: 2010.11.20.

**A Tükör vizuális
tapasztalata**

A *Tükör*-szövegegyüttes teljes egészében kézzel írt ceruzajegyzet, amelynek kiolvasása embert próbáló feladat: „a lejegyzett mondatok ágboga szemet sértő mozgásban csak lassan olvasható.”²⁹ Ez a ceruzairás azonban hasznosnak is bizonyulhat a későbbi kutatásokban, hiszen az írás körülményeit, tempóját is nyomon követhetővé teszi, amely az írógépet preferáló Móricz életművében kivételes. A kézzel írt jegyzet elválasztja magát a hivatalos, géppel írt szövegektől, megkülönböztetődik, sőt, poétikailag is szerepet kap, a valós időben történő lejegyzés, az események közvetlen lejegyzésének illúzióját kelti (hiszen a géppel írott tudósítás már az otthoni gép melletti munkát feltételezi, mindenképpen elválasztva a jelen idejű lejegyzést a múltbeli lejegyzett eseménytől). A szöveget vizsgálva lényegesnek bizonyulnak a szövegben lévő javítások. A valós időben történő lejegyzést cáfolják azok a szöveghelyek, amelyeknél nyoma maradt annak, hogy Móricz hogyan helyesbített szavakon, hogyan kereste a tökéletes kifejezést. Ez történik például a Szilágyi Zsófia által a *Gyöngeszív álarca* című szövegből idézett részletben:

Éjjel felé a szoba már kihült és fázva huzzák fülig a meleg dunnát magukra, s [oly ártatlanul – áthúzva, Sz. Zs.] és hullakomolyan alusznak [...].³⁰

A kézzel írás, mindemellett, sajátos autenticitást kölcsönöz a szövegeknek, a jegyzet és a lejegyző személye a kézírás képében elválaszthatatlanul összefonódik. A „maga kezével írott könyv” képe mint vizuális tapasztalat szintén hozzájárul a szövegek hatásképző mechanizmusához. A szövegeket többször kíséri rajz a leírt szituációról, valamint több helyütt találkozunk a verbális portrék vizuális megjelenítésével (például Janka arca)³¹. Móricz itt is megalkot(tat)ja saját arcképét, lányával rajzoltatja le magát a tükör egyik lapján.³² Mindezek a kötetek címének, a tükör szónak a vizuális konnotációit mozgósítják, amelyek aktívan szerepet játszanak a szövegalakításban is. A kötetek szövegeiben igen nagy hangsúly kerül a vizuális élmény megjelenítésére, illetve ennek speciális változatára, a tükör-élményre.

29 CSÉVE Anna, „A papír igényeinek megfelelően”..., i.m., 102.

30 SZILÁGYI, *A továbbélő*..., i.m., 69.

31 Emellett több olyan rajz is bekerül a kötetekbe, amelyek nem tartoznak szervesen a szövegekhez, ilyen például a IX. kötetben található lovat hátulnézetből ábrázoló rajz. MÓRICZ Zsigmond, *Tükör IX*, i.m., 1457.

32 „Gyöngyi rajza rólam, mert lent én is lerajzoltam őt.” MÓRICZ Zsigmond, *Naplójegyzetek 1919* című kötet belső borítóján található fénykép alapján.

...folyton kis tükrözésekkel élek. Részleteket mutatok meg a tükörben. Ahogyan a hiú ember megnézi a szemét, a szemölcsét s ebből az egészre következtet. De nem állítok fel nagy állótükröket, hogy egész alak látsszék benne.³³

A részletek megragadása, kiemelése különösen hangsúlyos szerepet kap a *Tükör* IX-es kötetében olvasható szövegben, ahol Janka arcát írja le. A rész-egész viszony megkérdőjelezése alkotja az írás központi, szövegszervező problémáját: „Szerelmes belé. / Hogy? Jelent ez valamit *részletéire (!) bontva?*”³⁴ A felesége iránt érzett szerelem mibenlétének keresésére „kis tükrözésekkel él”, Janka testének és főleg arcának egy-egy részletének leírásával:

Szereti ezt a vékony testet, amelyen a csontokat alig fedi puha réteg, hus, zsír. bőr. S ezt a bőrt, amely mindig fakó, sárgás, bágyadt, a szemek alatt lomhán fekete s a nyakán már ráncok, a homlokán is ott a frufu alatt a mély gyűrődés, amit mindig felhuz, ha valamire komolyan gondol. [...] Ha elemzi, közönyös neki ez a kicserepesedett száj, annak biggyedt rajzával Dantésan előre ugró metszésével nem mindennapi, de nem is [szembetűnő: áthúзва] szép.³⁵

A *Tükör*-kötetekben feltűnően nagy hangsúly kerül az arcok megjelenítésére. Móricz a *Tükör*ben szereplő arcleírásokban az emberi arcnak a teljes személyiséget képviselő, esszenciális egységét kereste, az arc lényegének, a személyiségnek a megragadhatóságával, leírhatóságával kísérletezett. Az *Emberek között* című írásban a következő részleteket olvashatjuk egyetlen bekezdésen belül:

Messziről megismerte az X pofoncsapott hosszú arcát, nagy állával, hegyes homlokával és apróra vágott fekete bajszával [...] Ah, itt a nagy festő is, a condotiere fejével, szilaj, vörhenyes szakállával és éles, kis szemével. [...] B. is itt van, a homloka már igazán kopaszodik...³⁶

A szövegbe bevezetett új szereplők mindannyian csak az arcukkal jelennek meg, a leírás nem terjed ki testalkatra, ruházatra. Ezek az arcleírások nem a teljes részletességű leírásokra törekszenek. Inkább egy-egy kirívó, vagy önkényesen hangsúlyozott tulajdonság kiemelése jellemző. Ezzel „a természetes fiziognómia előítéleteire [...] alapozza magát, amikor felhasználja és megerősíti őket”, amelyek sok-

33 MÓRICZ Zsigmond, *Napló*, 1934. február 17., idézi CsÉVE Anna, *Az írás gyepölője*, i.m., 104.

34 Kiemelés tőlem – T. A.

35 MÓRICZ Zsigmond, [*A paradicsommadár...*]=*Tükör* IX, i.m., ld. melléklet.

36 MÓRICZ, *Tükör* (I)..., i.m., 1453.

szor karikatúrisztikus jelleget kölcsönöznek a jellemzett arcnak.³⁷ Ez az eljárás a fiziognómia módszerével ellentétes irányban működik, nem objektivizál, hanem az előzetesen kialakított szubjektív véleményét vetíti ki a portrékra.

Emellett megfigyelhető, hogy kirívóan sok a mosoly-, illetve nevetésleírás, amelyek szintén nem önmagukban, hanem a teljes személyiségre vonatkoztatottan állnak: „Nevet, azzal az őszinte, egyszerű nevetéssel, mint egy nagy gyerek, aki még a diákkornak is alatta van.”³⁸, Babitsról: „Nevet, két fogsorát szétnyitva s a nyelvét közte felduzzasztva, mint a madár, amely a nyelvét a csőre nyílásában tartja, ha füttyöl. A fejét is úgy hátraveti, és a két kezét egymáson simítja a térde fölött kifeszített tenyérrel.”³⁹ Tverdota György a *Rokonok*, Benyovszky Krisztián pedig *A szerelmes levél* című kisregény kapcsán már felhívták a figyelmet a Móricznál megjelenő nevetésleírások komplex jellegére és hatalmas „konnotációs holdudvarára”.⁴⁰ A fentebb említett *Emberök közt* című írásban megfigyelhető, hogy a nevetés mindig a másik oldalon történik, az elbeszélő nevetéséről nem tudunk.⁴¹ Ezáltal a nem-nevetés a különbözőség, a tüntető kívülállás eszköze.

Mindenki nevet. Mit nevetnek? [...] A festő ránevet, s hunyorít a szemre. Nem kellene ezzel az arccal nevetni. Ennek az embernek nem kéne ezt a fejet a kávéházba hozni.

De ugyanez fordítva is megjelenik, amikor a mosolygással fejezi ki hozzáállását:

[...] mondja a tömegnek fordulva, neki az író, mosolygó arcával, melyre rá van írva, hogy neki sem fontos, ami tény, csak az elme játéka, a gondolatok csillogása.⁴²

Megfigyelhető, hogy a Tükör-szövegekben a nevetés leírása gyakrabban válik az undor, a viszolygás kifejezőjévé, mint az önfeledt boldogságé. Az 1919-es *Naplójegyzetek* kapcsán Cséve Anna is felhívja a figyelmet a szövegekben megjelenő gyakori nevetésleírásokra, azok egyedi hangoltságára:

37 Umberto ECO, *Az arc nyelvezete*, Magyar Lettre International, 53. szám, 2004, 19–21.

38 MÓRICZ, *Tükör* (I)..., i.m., 1461.

39 MÓRICZ, *Tükör* (I)..., i.m., 1462.

40 TVERDOTA György, *Nevető rokonok*, Irodalomtörténet, 2005/2, 123–129. BENYOVSZKY Krisztián, *Porceláncsésze és pöröly. A nevetés jelei A szerelmes levélben*, Kalligram, 2010/07–08, 142–148.

41 MÓRICZ, *Tükör* (I)..., i.m., 1452–1455.

42 MÓRICZ, *Tükör* (I)..., i.m., 1466.

általában is elmondható a jegyzetekről, hogy olvasásuk közben gyakran az a benyomásunk, mintha az író egy nevető, groteszk világ venéné körül: «a régi portás... mosolyogva szalutált: elvtárs... Mintha komikus helyzetbe kerültünk volna mind a ketten». A munkások viccel ütik el, ha a vízszintezést elrontják, nevet Pánczél, Gerő bá, Laura néni, Schiller, Miklovics. [...] Nevetnek azon, ami keserűség, hogy a tejet vizezik. Nevet Csorba Géza, aki Ady halotti maszkját viszi direktóriumba, s az ő röhögve tapogatja ki a költő orrát, s kijelenti: «Meg vagy veszve.»⁴³

A Tükör vizualitásához igazodva a nevetés szemiotikai kódjai közül rendszerint csak a vizuális kódot használja. A leírásokhoz ritkán társul akusztikus élmény. A nevetések nyomán megfigyelhető a *Rokonok*ban is megjelenő, szinte túlzott figyelem a fogakra, fogsorra. Ez is a tudatos szövegalakítás nyoma, a hatáskeltés eszköze, hiszen a romlott, sárgult fogak visszatetszést, undort váltanak ki az olvasóból: „A felső ajka be van már esve, mert sok foga hiányzott, alól három fekete foga áll. De nem látszik.”⁴⁴ Tverdota nyomán a *Tükör*ben szereplő nevetések, valamint a korábban tárgyalt gyakori arcleírások kapcsán megállapítható, hogy a szövegek megírtságát, tudatos szövegalakítást feltételez a mosolyok, nevetések, ajkak, arcok ilyen módon összekapcsolódó hálózata. Egy sajátos szimbólumrendszerként kezd el működni az arc, a száj és főként a mosoly ezekben az írásokban. Móricz eltér a nevetéshez konvencionálisan rendelt értéktartománytól és egyéni hangoltsággal használja mint hatáskeltő elemet. Ily módon a *Tükör*-szövegek és az irodalmi szövegek összekapcsolódnak.

Ezekben a szövegekben nemcsak a nyelv és az írás, hanem az írás és az író, sőt az író és az magánember (jelen esetben a Móricz Zsigmond nevű személy) viszonya is megkérdőjeleződik. A tükörbe nézve önmagunk megpillantása, felismerése, megismerése válik lehetségessé. Ha tükörbe nézünk, kívülről, mintegy idegen szemszögből vizsgálhatjuk magunkat, így az én reflektálttá válhat. A tükörben megképződő én nem azonos a tükörbe néző énnel, vagyis a *Tükör*nél a szövegek narrátora nem azonos a Móricz Zsigmond nevű személlyel. A tükör ezáltal az identitás képzésének helyévé válik. Itt történik az önfelismerés is, amely „[...]” folytatódik egy gesztus-sorozatban, amelyben játékos formában megtapasztalja a képnek tulajdonított mozdulatok és a visszatükrözött környezet, valamint e virtuális komplexum és az általa

**A Tükör mint
identitásképző**

43 MÓRICZ Zsigmond, *Naplójegyzetek 1919*, i.m., 11–12.

44 MÓRICZ Zsigmond, *Tükör*, i.m., 116.

megkettőzött valóság viszonyát [...]”⁴⁵ Az identitás ez esetben tehát nem azonosulás, azonosítás, hanem elkülönbözés, hasadás lévén jön létre a tükör közegében. Ennek eredménye a szövegben létrehozott *Ő*. Az *Ő*-ről már fogalmazhatók állítások, leírható szemben az *Én*-nel, amely közvetlenül nem hozzáférhető, tehát nem reflektálható.⁴⁶

Tükörkép és valóság Az *Én* és *Ő* megkülönböztetése mellett a valóság és tükörkép viszonya is megkérdőjeleződik a szövegekben. Ahogyan a tükörbe pillantó ember számára létesülő tapasztalat virtuális természetű, úgy a nyelvben, nyelv által létesülő „valóság” is. Ez a világ egyedi, teljes univerzum. A tükör által képzett hasadás által létesülő virtuális komplexum ezen írások esetében csak a nyelv által hozzáférhető. Az író ennek az univerzumnak a médiuma, aki közvetít. Az író funkciója azonban nem merül ki a közvetítő szerepben. A *Tükör*-szövegek és a teljes móríci életmű egyik központi vonása jelenik meg a *Rés* című írásban. Itt az eseményeket leíró, átélő személy és a tükröződő felület egybeesik, azonossá válik, önmaga lép a tükröződő felület helyébe, az ő szemén keresztül, az ő érzékein keresztül létesül a virtuális univerzum. Ez a teremtő folyamat az, amelyet később megfogalmaz, mint arc poeticát: „A művész: isten: teremt.”⁴⁷

A Tükör-szövegek névadási gyakorlata A szövegek leggyakrabban meghagyják az egyes szám harmadik személyű formát és nem adnak nevet a szereplőnek. A megnevezések nem azonosító, egyedi jellegűek, hanem mindig csak az elbeszélést kiszolgáló, informatív, kategorikus megnevezések, például: Janka ura, a férj, a férfi. Emellett egy névadással találkozhat az olvasó. A jelenleg rendelkezésre álló szövegekből úgy tűnik, hogy főként az 1915-ös keletkezésű *Tükör*-kötetekben jelennek meg olyan szövegek, amelyeknek Nemo a főszereplőjük. Cséve Anna ezt Mórícz alteregójaként azonosítja, teljesjogú szereplőként, „aki – némileg Kosztolányi Esti Kornéljához hasonlóan – kissé gonoszkodó, szatirikus (*Emberek közt*). A jegyzeteket Nemo szerepeltetése elviszi a fikcióteremtés felé, Mórícz talán a háborús regény leendő főszereplőjének alakjával kísérletezik.”⁴⁸ A Nemo-szövegekről ítéletet mondani egyelőre lehetetlen

45 Jacques LACAN, *A tükör-stádium mint az én funkciójának kialakítója, ahogyan ezt a pszichoanalitikus tapasztalat feltárja számunkra*, Thalassa 1993, 2., 5–11, 5–10.

46 Ilyen módon sajátos értelmezési lehetőséget kap a *Tükör*-kötetekben is idézett „Nil de me”, amely a Fehér Könyv mottójául szolgált. A Tükörbe való beidézéssel a sajátos szövegalakítás gyakorlat kulcsaként is felfogható, hiszen magáról egyes szám első személyben valóban nem áll semmi. MÓRICZ, *Tükör* (I)..., i.m., 1457.

47 MÓRICZ, *Naplójegyzetek*, i.m.,

48 MÓRICZ, *Tükör* (I)..., i.m., 1449.

feladat, hiszen alig néhány szöveg került közlésre, amelyekben megjelenik ez a név. Ezek alapján azonban véleményem szerint nem áll össze egy ilyen komplex jellemrajz. Az *Emberök közt* című írásban a Holmiban megjelent közlés szerint nem szerepel Nemo nevű szereplő. A satirikus, olykor becsmérő hang tehát marad az elbeszélő hangja. Ez a jelenség is az élő Móricz-kultusz megnyilvánulásának tekinthető. Ha valamely megnyilvánulás, írás ütközik a megszokott, hagyományos Móricz-képpel, akkor az utókor igyekszik felmenteni az író. Sokkal inkább elfogadható, hogy Móricz egy alteregót teremtett, mint az, hogy Móricz maga ilyeneket gondolt asztaltársaságáról. Bár figyelemreméltó, hogy a személyeket, akiket sérteget, csak saját korának tette érthetővé, a közlés már lábjegyzetelésre szorult, vagyis a korábban már említettek szerint a referencia ez esetben már „kirohadt”⁴⁹. Ebben az írásban a leírt szereplőkre csak foglalkozásukkal utal: a nagy festő, a filológus, vagy névelvonással: X., B., szerepelnek, a megszólalók közül csak Schwarz Salmon nevééről értesülünk, aki „nem Salamonnak írja, de Salmonnak”. Neve tehát azért szerepel, mert ezen keresztül tudja teljes véleményét közvetíteni, a név ugyanis egyszerre utal a zsidó származásra („Milyen kopasz és milyen zsidó.”), és megjeleníti birtokosa jellemét is. Ebből a példából is nyilvánvaló, hogy a névadás nagyon lényeges kérdése a *Tükör*-köteteknek, bár kétségtelen, hogy a Nemo-probléma ígérkezik a legizgalmasabbnak. A Nemo mint név egy izgalmas névadási gesztus, amely nem a teremtést, nem a szerepeltetést célozza, hanem éppen ellenkezőleg, teljes mértékben kivonja a nevet az írásból. A Nemo szövegek szereplője senki. Itt már továbbmennek a szövegek, nem pusztán az író vagy szereplő nevének kivonásáról van szó, itt már az addig nyitva hagyott referenciális utak is lezárulnak. Ezen szövegeknek van ugyan szereplője, de nem érdekes, hogy ki. Senki az, nem is kell keresni. Ezáltal egy ambivalens névadás figyelhető meg, vagyis nevet ad úgy, hogy teljesen anonimizálja a szereplőt. Ezzel párhuzamosan viszont a Nemo oldalán feltűnő alakok pontosan meg vannak nevezve.⁵⁰ Ezt figyelhetjük meg a *Bródy Sándor; A zsidó táltos; Igérd meg, ne add meg; III. Zsül* című szövegekben valamint a *Poeta non fit, Sed Nascitur* című Adyt megjelenítő részletben is.

49 ld. 27. lábjegyzet

50 MÓRICZ Zsigmond, *Bródy Sándor. A zsidó táltos*, Holmi, 2005, január, 23–30.; *Igérd meg, ne add meg. III. Zsül*, Uo., 30–31., *Gara Arnold*, Uo., 34–36., *Poeta non fit, Sed Nascitur*, Uo., 36–39.

A *Tükör*-szövegek nem csak a fentebb taglalt nyelvi síkon hoznak újat, hanem az írói tematika és az ehhez kapcsolódó nyelvezet, nyelvhasználat megújítására tett kísérletek is megtalálhatók a kötetekben. Ezalatt az olyan témák irodalomává emelését értem, amelyek a kor irodalmi normáinak nem megfelelőek, a megszokott gyakorlattól és hagyománytól eltérőek. Erre a legszembetűnőbb példát az erotikus tartalmú szövegek nyújtják. Móricz Zsigmond regényei és novellái központi jelentőségűek a magyar irodalmon erotikus nyelvezetének megteremtésében. Mégis, ez a szegmense az irodalomnak nem minden problémától mentes. Bár a modernség irodalmában az erotika mint téma megjelenik (nyilvánvalóan a freudizmus térnyerése is ezt segítette), korunk írói mégis a kifejezés, a szóba öntés nehézségeiről írnak:

Miért nincs a nyilvános beszédre alkalmas nyelvünk, amikor a szerelemről van szó? Miért nincs középút az obszcenitás és a hallgatás között?⁵¹

Kemenes Géfin László és Jolanta Jastrzebska erotikus irodalommal foglalkozó munkája az 1911–1947-ig terjedő időszak erotikát tematizáló műveinek számbavételét tűzte ki célul. Ez az időmegjelölés utal arra a problémára, amivel korunk szerzői szemben találták magukat, vagyis, hogy a klasszikus modernségben megjelent valami (még ha sajátos, óvatoskodó módon is), de ma mégis nehéz fogódzót találni, problematikusnak mutatkozik egy lehetséges hagyomány kirajzolása. 1947 után egy sajátos hiátus mutatkozik irodalmunkban az erotika témáját tekintve (is). Ezen hiátus létrejöttében a „valláserkölcsi» valamint a »vulgármarxista kritikának« van része, amiért -- s ez nem tagadható – mindkettő bornírtan támadta, az utóbbi pedig hatalmi eszközeivel elfojtotta az erotika irodalmi értékelését az osztályharcos, társadalmi szempont uralmi helyzetének biztosítása végett.”⁵² A „fordulat” nemcsak társadalmi-politikai szinten fejtette ki hatását, hanem a zsdanovi elvek alkalmazásával az irodalomra is súlyos csapást mért:

A szépprózában például lehetetlenné vált mindazon lélektani és filozófiai árnyaltság, amely azt az előző évtizedekben jellemezte, s amelynek az erotikát érintő témakörét az itt tárgyalt regények példáján keresztül így fejeztünk felvázolni.⁵³

51 NÁDAS Péter, *Égi és földi szerelemről*, idézi KEMENES Géfin László – Jolanta JASTRZEBSKA, *Erotika a huszadik századi magyar regényben (1911–1947)*, Kortárs, Budapest, 1998, 10–11.

52 KARÁTSZON Endre, *Irodalom és társadalom Szex-szempontról* = KEMENES Géfin László, Jolanta JASTRZEBSKA, *Erotika a huszadik századi magyar regényben (1911–1947)*, Jelenkor, 1999/2, 210–217.

53 KEMENES, JASTRZEBSKA, i.m., 12.

Túlzás lenne azonban azt állítani, hogy az 1947 előtti irodalomban, és ezen belül Móricz életművében minden probléma nélkül jelenik meg a szexualitás. Nadas Péter kérdése arra a módszerre, írói gyakorlatra világít rá, amely Móriczra is jellemző szexualitással kapcsolatos műveiben. Ez a gyakorlat az aktusok elhallgatásával és eufemizálással kerüli el a tényleges leírást. A móríci művekből ugyan kiderül, hogy „hogyan az embernek van teste”,⁵⁴ és ennek a testnek vannak vágyai, ennél tovább nem mennek el a szövegek. Nagyon kényes dolog a századfordulón szexualitásról, férfiakra vágyakozó kielégítetlen nőkről (*Isten háta mögött*) és kielégítetlen férfiokról írni (*Sárarany*). A kor ízlése olyannyira érzékeny volt a szexualitás megjelenítésére, hogy számos közszeméremtsérséti pert ismerünk, amelyet írók ellen indítottak műveik tartalma miatt. Maga Móricz ellen is indult 1928-ban egy sajtóper „szemérem ellen való vétség” miatt, mely két novella: *A királyné* és a *Titok tartalma* alapján merült fel. Végül a vádat ejtették:

Minthogy ezek szerint a vádbeli két sajtóközlemény a nemi érzékek felébresztésére valóban nem alkalmas s illetve a nemi érzékiséget feltűnően úgy előtérbe nem állítja, s így fajtalanak nem lévén tekintethető, bűncselekmény nem tartalmaz.⁵⁵

A perirat egyébként ismételtelen a Móricz-szövegekben fellelhető szexualitás ábrázolásának elhallgatató, kihagyó módszerét emeli ki: „A történetnek a nemi élettel való vonatkozását nem tölja sem bántóan, sem ingerlően előtérbe.”⁵⁶ Móricz volt az az író, aki a szexualitást mint témakört úgyszólván bevezette a magyar irodalomba, a témához kapcsolódó szóhasználata azonban korántsem ilyen úttörő jellegű. Az életmű ezen tematikába sorolható művei alapján kirajzolódik egy sajátos idiolektus, amely a szexuális aktusokat rendszerint ugyanazokkal az eufemisztikus kifejezésekkel ábrázolják, vagy egyszerűen kihagyják. Kemenes Géfin és Jastrzebska Móriczcal foglalkozó fejezetében is kitér erre.

Az író figyelme a nemi izgalom ébredésére irányul leginkább [...] E változatos szókinccsel szemben a nemi aktusra többnyire az «ölel» igét használja az író, amelynek «szeretkezni» jelentésére csupán a szövegkörnyezetből lehet következtetni [...] igen gyakori eljárás az, hogy az író megjelöli ugyan a nemi aktus kezdetét és végét, de magát az aktust elhallgatja.⁵⁷

54 ESTERHÁZY Péter, *Kilencvenhét nők*, idézi KEMENES Géfin László – Jolanta JASTRZEBSKA, i.m., 11.

55 A sajtóper anyagát Szilágyi Zsófia bocsátotta rendelkezésemre.

56 Sajtóper anyaga, ld. melléklet.

57 KEMENES, JASTRZEBSKA, i.m., 34–35. Ezt az elhallgatásos technikát emeli ki

A *Tükör*- és a *Napló*-szövegek ismeretében a kifejezés problémája egészen más megvilágításba kerül. Ezekben a nem kiadásra szánt szövegekben világosan látszik, hogy igen pontos és teljes szókinccs állt Móricz rendelkezésére, hogy a szexualitásról értekezzen, mindezt úgy, hogy képes volt elkerülni az obszcenitást.

Csak este raknak itt tüzet a gyorsan melegítő vaskályhában, hogy meztelenül hentereghessenek a leeresztett függönyök mögött, bátorságban és biztonságban az idegen szemektől és egész napjuknak s egész nyomott nyilvános életüknek egy kevés visszáját élék a brutalizált kéjben.⁵⁸

Ezzel szemben arra is találunk példát, amikor szándékosan használ trágár kifejezést:

- Bandi Pesten van, de egész titokzatosan, parancsolj helyet, és most valld be őszintén, hogy a férfiakat szereted jobban vagy a nőket? Én azt hiszem inkább a nőket...
- Hát, baszni csak a nőt.⁵⁹

Móricz a szexualitás leírásánál nemcsak a nyelvezet kiépítését, hanem a tematika bővítését is végrehajtja a *Tükör*-szövegekben, hiszen azal, hogy a férj és feleség magánéletébe enged bepillantani, új, az irodalomban nem sokszor előkerülő témát vezet be. Ez nem azt jelenti, hogy a szövegek olvasóinak voyeur helyzetbe kényszerítve házastársi aktusokat kell végigkísérnünk. A házasságnak meghitt, erotikus és mégis hétköznapi oldala jelenik meg. Ilyen szöveg például az a részlet, amelyben Janka az ágyban fekvé elmeséli, hogyan ájult el az uszodában:

Az ura melegen ölelte át és hozzásimult; végigsimogatta a meleg testét s az ujjai megmaradtak a puha szőrbozótón, azt fésülgette, simogatta, mint szokta, ha így melegen beszélgettek, összebújva.

Onder Csaba is: „A magyar irodalom legbrutálisabb nemi aktusa ezt követően valójában nem látható: amit látunk, azok csak a következmények (azaz a gyilkosság ábrázolható, a nemi aktus nem). ONDER Csaba, *Hángérien bjuti (szex, lektúr, irónia, avagy Móricz Zsigmond indulása)* = szerk. O. Cs., *Az újraolvasott Móricz*, Nyíregyházi Főiskola Bölcsészettudományi és Művészeti Főiskolai Kar Irodalom Tanszék, 2005, 120–129. Szilágyi Zsófia könyvében kitér arra is, hogy az elhallgatás, kihagyás nemcsak a szexualitás, hanem a trágárság, a káromkodás kapcsán is jellemzi a móríci írásgyakorlatot: „A káromkodás az *Életem regénye* szövegében igen sokszor előkerül, de soha nem kifejtve: az apa káromkodásai leírhatatlanok maradnak. Olvassuk, hogy az apa káromkodik, de nem halljuk, mit mond”. SZILÁGYI, *A továbbéő...*, i.m., 80.

58 *Gyöngeszív álarca* ld. Melléklet.

59 Ingotussal folytatott beszélgetés. Itt nyilvánvalóan Móricz Ady iránti rajongására céloz. MÓRICZ Zsigmond, *Tükör* (II), i.m., 33.

Ezáltal a hivatalos irodalmiság termékei és az alternatív szövegek együttese közötti különbség látszik kirajzolódni. A nyilvános szövegekből inkább az alternatív szövegek tartományába húzódik vissza az erotikus téma kifejtése és nyelvének kidolgozása. Ezeket a szövegeket az is segíti, hogy a már fentebb taglalt narratív eljárások által keletkezett távolság a szövegtől megszüntetheti, legalábbis gyengítheti az érintettség érzését.⁶⁰

Móricz esetében azonban a szexualitás nem pusztán mint a férfi-női vonzalom kifejeződése jelenik meg. Az alternatív szövegekben többször tematizálódik a szexuális aktus. Minden szöveghelynél igen nagy jelentőséggel ruházza fel az aktusokat. A *Rés* című szövegben a női alsótestek látványa, azok egymásutánja szervezi a szöveget, a folyamatosan érkező nők kiváltotta szexuális vágy ugyanúgy építkezik, mint a szöveg, majd az önkielégítésben látszólag csúcspontjára ér a szöveg. Ha itt véget érne, nem lenne más, csak egy pornográf és kissé ízléstelen élménybeszámoló. A szöveg azonban folytatódik, és a női test, amely addig a vágy tárgyaként jelent meg, más, ellentétes jelentéstartalmakkal telik meg. A női test visszataszító jellege, a testen nyomot hagyó öregség képe az elmúlás érzetét erősíti:

Hirtelen utálta a szülést, a közösülés utáni törülgetést, az ürülést, s a szája undorodva vonaglott, s a szemét el elkapta, a libabőrös combról, de megint csak visszanezgett s egyre látta a kék daganatot, a parányi combot, amelyben egy rothadó test szennye folyt össze. Az elmúlás, a megsemmisülés félelme volt ott ebben a pörsenésben.

A szöveg azonban itt sem áll meg, a lehető legmélyebbre süllyedve kelt undort:

hallani lehetett, ahogy az ülő nő kipréselte magából az ürüléket. Kis idő múlva itt volt a bűze, a penetráns, meleg bűz.[...] Kitérülte magát, bizonyára szőrös és nem tudja jól letörülni, ott marad a bélsár egy némi része a végbél gyűrűbe összezsugorodott ráncain.

A totális extázist tehát a teljes kiábrándulás követi. A női test erotizáltsága helyére a test mulékonysága, esendősége kerül. Ezáltal a szexualitás is más megvilágításba kerül: „Az egész baszás technikai

60 Ugyanezt a problémát idézi fel Esterházy Péter is: „Nem szeretem a kefélni szót, a dugnit pláne nem, a basznit szeretem, de az meg a szöveget nem szereti, hogy tréfával éljek: szétkúrja azt. Odáig meg nem züllhetek, hogy azt mondjam, persze kurzívval: azt csináltuk. Okádnék. Ha picikét távolabb volna a mondat egyes szám első személye tőlem, vagyis kevesebb felelősséget éreznék, [...] nos, akkor – a noson felül – azt mondanám, hogy egész délután bibiztünk.” (Kiemelés tőlem – T. A.)
ESTERHÁZY Péter: *Egy nő* (8), Magvető, Budapest, 1995, 19–20.

munka; valóban csodálatos, hogy az emberek úgy meg tudták csinálni a morált.” A szöveg tehát indulásához képest nem a voyeur élményt írja le. Ha úgy tetszik „mennyet és poklot megjárva” valami fontos, lényegi dologhoz jut el a meglesett női testek által, ez pedig az írás maga. A szöveg elején leírt írásképtelenségből ez az elementáris, minden undorkeltés és naturalisztikus leírás ellenére is erotikus élmény mozdítja ki és teszi képessé újra az írásra. A történet csúcspontja tehát nem a fizikai kielégülés (amely gyors és kevés örömet hoz), hanem a szöveg létrejötte. A női test, a szexualitás nemcsak ezen pályaszakasz tekintetében fontosak. Móricz a későbbiekben is vall ezek életművében betöltött központi szerepéről:

Napok óta ébred bennem a kívánság, hogy összefoglaljam végre a nemi életemről szóló gondolataimat. Most ugyanis tisztán a nemi ingerből táplálkozik a munkaenergiám. Valósággal mesterségesen kell felizgatni erotikus rá gondolással a költői erőt, pedig nem is foglalkozom eredeti alkotómunkával, csak kombinálással: régi munkából újat készíteni. A Nem élhetek muzsikaszó nélkül-t írom filmre.⁶¹

**A szöveg-
együttesen
belüli
változások**

A teljes corpus nem ad egységes képet. A szövegek keletkezésének tempójában, mennyiségében változás figyelhető meg. Az 1914–1915-ben, két év alatt készült szövegek kilenc kötetet töltenek meg, míg a Cséve Anna közlése szerint az 1919-es szövegek bekötvé a sorban a tizenegyedik helyet foglalják el. Vagyis a korai, a háború kitörésekor megindult szövegfolyam apadni látszik, terjedelme egyre csökken, ezzel együtt stílusa és funkciója is átalakul. A szövegek ilyen jellegű elkülönülését látszik alátámasztani a tény, hogy Móricz az 1914–1915-ös szövegeket beköttette, míg a későbbieket mappákba rendezte, ezzel összetételét, a szövegek sorrendjét képlékeny formában hagyja. Ez az elkülönülés a szövegek funkciójában is megmutatkozik, másként kerülnek elő ezek a szövegek, szövegrészletek a későbbi munkákban. A szövegek folyamatos változása is egy jövőbeli kutatás témáját képezhetné. Ahogyan a 1919-es *Naplójegyzetek* közlésében látszik, az elsődleges lejegyzett szöveg egy az egyben alapanyagként szolgál, átdolgozódik.⁶² Ez a módszer is felhívja a figyelmet a napló és a *Tükör*-forma különbségére, hiszen csak transzformáció, átdolgozás lévén válnak ezek a szövegek valóban naplóvá. Sajnálatos, hogy az eredeti jegyzett szövegek (egyelőre) nem állnak rendelkezésünkre. A két vál-

61 MÓRICZ Zsigmond, *Napló*, 1935. július 7. du. fél 5, vasárnap, a szövegrészletet Szilágyi Zsófia bocsátotta rendelkezésemre.

62 Az elsődleges jegyzetek átdolgozásával keletkezik a *Kommunizmus után. Egy magyar író naplója* című mű, amelynek tervezte megjelentetését (ezért is rendezte), végül azonban kéziratban maradt.

tozat összehasonlító vizsgálata különösen izgalmas és informatív lehetne. Az 1914–1915-ös szövegek nem ilyen közvetlenül, csak részeiben dolgozódnak bele a művekbe. Lényeges különbség, ami a jelenleg rendelkezésre álló anyagokból is kitűnik, hogy a kezdeti szövegekben megjelent egyes szám harmadik személyű forma egyes szám első személyű elbeszélőre vált, saját hangján szól.⁶³ A korai szövegeknél fellelhető kísérleti formák és szövegek a 1919-es szövegek között már mint személyes probléma jelenik meg, reflektált formában. A hangsúly a gyakorlatból az elméletre tevődik át. Ezt a problémát világítja meg a *Reggeli Üdvözet* című szöveg.⁶⁴ Az elhangzó tőmondatokból álló beszélgetésfoszlányt egy az egyben leírja, majd mesterségének módszertani problémáit illusztrálandó kezdi el formálni a szöveget mondatról mondatra: „A regény meg kell hogy adja az alakok teljes érzését.” Így a kezdeti, önmagában álló „Jó reggelt.” így transzformálódik:

– Jó reggelt!! – a hangjában benne volt az előzékenységének önérzete, hogy ő mégis itt van, becsületből, hogy ne maradjon el a munka, pedig ez tőle áldozat.

Ezek a szövegek nagyobb részben párbeszéddek leírásai, középpontban a történelmi-, politikai helyzet értékelése és a pénz problémája áll, jóval hangsúlyosabban, mint a háború alatt keletkező szövegeknél. Véleményem szerint az 1919-es keletkezésű szövegek sokkal inkább kordokumentumként, mintsem írói teljesítményként érdekesek. Bár ezek a szövegek átdolgozódnak, közreadásra számítva mégis hiányzik belőlük az a tudatos szerkesztettség és írói munka, amely a korábbi szövegeket izgalmassá tették.

A néhány éve megindult, Móricz életművének újraolvasását célzó kutatások, Móricz kanonikus helyzetét kijelölni, igazolni vágyó törekvések nemcsak a regények, novellák újraolvasására korlátozódnak. Nemcsak az életművel, hanem magával az élettel is „foglalkozva van”, számos tanulmány született és születik Móricz személyéről, házasságairól, mindennapjairól. A 60-as, 70-es évek kultúrpolitikája egyféle képet alakított ki, saját igényeinek, elvárásainak megfelelően, amelyet Onder Csaba szellemesen összefoglalt: „a forradalmi szabadcsapatos népies magyarvalóság cucc, Emzsé tömött bajusza, Nyilas Misi és a

**A Tükör által
átalakított
Móricz-kép**

63 Különösen érdekes ez a tény annak fényében, hogy az 1919-es szövegek között van egy nagyobb egység amely az „Én” problémáját boncolja. MÓRICZ, *Naplójegyzetek...*, i.m., 106–114.

64 MÓRICZ, *Naplójegyzetek...*, i.m., 102–106.

többiek”.⁶⁵ Az utókor kisajátító aktivitásán kívül igen meghatározó a korábban már említett rokon beavatkozás. Móricz személyes szövegeiről elsőként Móricz lányától kapunk hírt, ő a *Napló* első közlője. Természetesen ez a közeli viszony, a személyes érintettség nem tette lehetővé a szövegek hű közreadását. Ahogyan a Szilágyi Zsófia tanulmányából kiderül, a naplószövegeket átírva, kijavítva, cenzúrázva szerepeltette szövegében, ezzel is befolyásolva a kialakuló képet.⁶⁶

Móricz azonban korántsem „ártatlan” ezen kép kialakításában. Ő maga is tudatosan alakította saját írói imázsát. Ahogyan a naplószövegekből megtudhattuk, a sajtóban megjelenő híreket is kontrollálta (felesége öngyilkosságakor is elsőként a sajtó megfelelő értesítését tartotta fontosnak, amely nem öngyilkosságról, hanem váratlan halálról szólt, legalábbis Kosztolányi Dezsőné erről tudósít).⁶⁷ Azért is izgalmasak a magánszövegek, a *Naplók*, a *Tükör*-kötetek, mert itt Móricz képe ezek nélkül az alakítások nélkül körvonalazódhat. A *Tükör*ben közölt írásoktól nem függött egzisztenciája, írói megítélése, itt szabadjára engedhette gondolatait, bármit feldolgozhatott.

Ezekből az alternatív szövegekből egy budapesti polgári életet élő, színházba, koncertre, kávéházba járó, a külvilágra érzékeny, alapos megfigyelő alakja bontakozik ki, a bőgatyás csipőre tett kézzel álló, bajszos alaktól tehát ez a figura kissé távolabb áll.⁶⁸ A Móriczot övező kultuszt, a kialakított imázst tehát kritika alá lehet vetni ezen új szövegek és adatok alapján. Ehhez azonban szintén csak a szövegekre való legteljesebb rálátás nyújthat segítséget, hiszen ha egy-egy aspektust túlhangsúlyozunk, ismét csak torz, befolyásolt képet kapunk.

Alternatív életmű A *Tükör*-kötetek nem állnak egyedül ebben a terjedelmes életműben. Bár a kutatások még az elején járnak, a hagyatéki szövegekből mégis egy teljes alternatív életmű látszik kirajzolódni, amely a hivatalos, közízlést figyelembe vevő, piacra író Móricz azon munkáit tartalmaz-

65 ONDER, *Hángérien bjudi...*, i.m., 121.

66 „Móricz Virág például, aki számos részletet beemelt könyveibe annak idején apja naplóiból, erősen finomította a nyelvhasználatot, nem jelezve, hogy a szépítést ő követte el. (Hacsak a kicserélt szót megelőző három pontot nem tekintjük jelzésnek.): «Az író sok alakot teremt, de olyat nem írhat magának, hogy meg is ... ölelhesse.»; olvassuk Móricz Virágnál; «Az író sok alakot teremt, de olyat nem írhat magának, hogy meg is b[...]hassa.” SZILÁGYI, *A továbbélő...*, i.m., 2006, 75.

67 „Móricz az újságot nemcsak megélhetési forrásként használta egész életében, de írói imázsépítésének egyik fontos eszközeként is. A nyilvánosság számára az újságírók segítségével építette fel írói brendjét, tudatosan, kitartoán, néha pedig szenvedve attól, hogy hírességként kell élnie, akinek magánéleti történései is hírértékűek.” SZILÁGYI Zsófia, *Móricz Zsigmond és a nyilvánosság*, *Élet és Irodalom*, 2010:33.

68 vö. *Nyugat képeskönyv. Fotók, dokumentumok a Nyugat történetéről*, szerk. KELEVÉZ Ágnes és SZILÁGYI Judit, PIM, 2009, 144.

za, amelyek nem jelenhettek meg, mégis megszülettek, és fontos helyet foglalhatnak el a Móricz ouvre-ben. Cséve Anna a *Tükör*-kötetek kapcsán már megemlítette, hogy a hagyatékban a *Tükör*höz hasonló, idejét tekintve korábbi szöveg is található, a *Fehér könyv*, amelyet Móricz 1894-től kezdve vezetett. A *Tükör*-kötetek tehát nemcsak a hivatalos irodalmisággal és magával az életúttal hozhatóak párbeszédbe, hanem Móricz ezen alternatív életművének egyéb darabjaival is.⁶⁹ Nem tartom kizártnak, hogy ezek között a nem kiadható írások között számos izgalmas és értékes szöveg lehet, amelyek mindössze a körülményeik (a kor prudériája, a politikai körülmények) és Móricz írói imázsával való összeegyeztethetlensége miatt nem jelenhettek meg.⁷⁰

Ennek ellenére a *Tükör*-szövegek többféleképpen is bekerülnek az életműbe. Egyrészt a már korábban említett módon beemelődnek az irodalmi szövegekbe, alapanyagul szolgálnak. Másrészt, ahogyan azt az 1919-es szövegek esetén láthatjuk, Móricz közvetlenül átdolgozza őket. Megtalálható azonban a későbbi munkái között olyan szöveg, amely egyértelműen a *Tükör*ben alkalmazott módszert használja. 1930-ban a Nyugatban jelent meg a *Hévízi tükör* című írás.⁷¹ A szöveg ugyanolyan epizodikus részletekből épül, narratíváját tekintve ugyancsak a headlong technikával él, a részletek egymástól függetlenül, logikai indokoltság nélkül követik egymást, tematikusan is hasonló az összetétel, itt is találunk írótarssal való beszélgetés lejegyzését (*Nagy Endre*), világpolitikai témájú társalgást, pikánsabb pletyka leírását (*Eislitzerné bemutatkozása*). Ez az írás az úti beszámoló műfaját idézi, ám annak megszokott formai eszközeit figyelmen kívül hagyja. Ez alapján látszik, hogy az a narratív kísérlet, amely a *Tükör* lapjain kibontakozik, hatással van a későbbi életműre. Azt is megállapíthatjuk, hogy Móricz korabeli írói megítélése annyit változott a 1915-höz képest, hogy egy *Tükör*be illő (bár az 1914–1915-ös szövegeknél minőségileg semmivel sem jobb) írást a Nyugat hasábjain olvashatunk.

Összefoglalva tehát megállapítható, hogy a *Tükör*-szövegek a Móricz-életmű friss szemléletű újragondolásához, az életmű kanonikus helyzetének korrekciójához és Móricz képének megismerésé-

69 N. Pál József elmondása alapján a hagyatékban található egy kötegnyi „pornográf” szöveg, Onder Csaba pedig egy sor „csacska és pikáns” novellaafordítást említ. Ezen szövegek ismeretében egy azonos tematikájú korpusz állhatna össze, amelybe a *Rés* című szöveg beilleszthető lenne.

70 Erre utal egy későbbi Naplóbejegyzése: „Reggel írtam ma egy kis tanulmányt a magyar problémáról, de nem merem kiadni. [...] Gyávaság. De ha gyáva nem volnék, már régen fölakasztottak volna. S az se kellemes.” Idézi CSÉVE Anna, *Előszó = Móricz Zsigmond, Naplójegyzetek...*, i.m., 5–6.

71 MÓRICZ Zsigmond, *Hévízi Tükör*, Nyugat, 1930, 17. szám.

hez számos lényeges és izgalmas részlettel járulhatnak hozzá. Fontos azonban, hogy az új nézőpont ne kövesse a múlt értelmezőit, ne rendelje alá saját érdekeinek az életművet és ne sajátítsa ki Móricz-képet. A *Tükör*-szövegek különösen kézenfekvőnek bizonyulhatnak a torzító szándékok kiszolgáltatására. Ezért is tartom roppant fontosnak, hogy a szövegek mihamarabb a lehető legteljesebb formában rendelkezésre állhassanak.

Tükör-kutatás A szöveg kezelése és egy olyan forma megalkotása, amely a szövegekhez való legnagyobb hűséget lehetővé teszi, óriási feladat. Ám a mai, digitális kor vívmányai, az informatika és az irodalom határmezsgyéi kínálta lehetőségek kihasználása révén elképzelhetőnek tartok egy használható kiadást, amely hozzájárulhatna korunk Móricz-kutatásához. Ennek megalapozásához a fentebb tárgyalt szempontok szerint „törzsszövegnek” tekinthető kilenc kötet vizsgálata bizonyul számomra a legfontosabbnak. Ennek megfelelően tehát a kutatást a kötetek helyének és pontos tartalmának ismertetésével kell kezdeni, a legutóbbi szövegközlés óta ugyanis a magántulajdonú kötetek gazdát cserélhettek. Ezen fázis zárásaként egy katalógus összeállítását tartom szükségesnek, amely egyfelől tájékoztatást nyújtana a *Tükör*-szövegegyüttesről, illetve a későbbi hagyatéki szövegek feldolgozásához is hozzájárulhatna. A távlati cél természetesen a szövegek hozzáférhetőségének, olvashatóvá tételének biztosítása. Ahogyan fentebb már utaltam rá, elképzelhetőnek tartok, egy olyan (elektronikus) szövegkiadást, amely egyfelől nem csorbítja a szövegeket (például nem veszi el a tükör vizuális tartalmait), mégis használható, könnyen olvasható formában jeleníti meg a szövegeket. Ezt egy olyan felület létrehozásával tartom lehetségesnek, amelyen a nyelvelékiadásokhoz hasonlóan egyszerre látható a kézirat fotómásolata, a betűhív átirat és a szöveghez kapcsolódó jegyzetanyag. Ezáltal nemcsak könnyen hozzáférhetőek lesznek a szövegek, hanem az alapos jegyzetelés következtében a Móriczra jellemző, korábban is említett szövegvádooroltatás is feltárhatóvá válik, a szövegek ilyen módon létesülő hálózata láthatóvá tehető. Emellett az életmű másik sajátossága, a szerző élete és a létrehozott irodalmi mű folytonos párbeszéde, az irodalmi szövegeken keresztül való üzengetés is tetten érhető lenne anélkül, hogy ez a művek értelmezését túlzottan befolyásolná.

Csak ezen törzsanyag vizsgálata után tartom szükségesnek a kötetésből kimaradt, mégis *Tükör* címmel ellátott mappák, lapok terjedelmes corpusának vizsgálatát. Bár ezen kutatások eredményei nélkül aligha tehetünk biztos megállapításokat a *Tükör*-szövegegyüttesről,

mégis ezt a koncentrikusan bővülő modellt tartom leghatékonyabbnak és legcélravezetőbbnek. A vizsgált szövegek egyre bővülő sora végül lehetségessé teszi majd a mind terjedelmében, mind rétegzettségében egyedül álló hagyaték feltérképezését és a korábban felvázolt alternatív életmű megismerését.

Bibliográfia

- BALASSA Péter, *Magatartások találkozója*, Balassi, 2007.
- BENYOVSZKY Krisztián, *Porceláncsésze és pöröly. A nevetés jelei A szerelmes levélben*, Kalligram, 2010/07-08, 142-148.
- CSÉVE Anna, *A papír igényeinek megfelelően. Móricz Zsigmond Tükreiről*, Forrás, 2004/7-8, 102-106.
- CSÉVE Anna, *A Tükör mint hallucinációs fal. Móricz Zsigmond kéziratok könyveiről*, Alföld, 2005/9
- CSÉVE Anna, *Előszó = MÓRICZ Zsigmond, Naplójegyzetek 1919*, szerk. Cséve Anna, Noran, Budapest, 2006.
- CSÉVE Anna, *Az írás gyepölője. Móricz Zsigmond szövegalkotó gyakorlata*, Fekete Sas, Budapest, 2005.
- Umberto ECO, *Az arc nyelvezete*, Magyar Lettre International, 53. szám, 2004, 19-21.
- ESTERHÁZY Péter, *Egy nő*, Magvető, Budapest, 1995.
- Gerard GENETTE, *A szerzői név*, Helikon 1992/2-3., 523-535.
- „Miért fáj ma is”. *Az ismeretlen József Attila*, szerk. HORVÁTH Iván és TVERDOTA György Balassi, Budapest, 1992.
- KARÁTSZON Endre, *Irodalom és társadalom Szex-szempontról.* Kemenes Géfin László – Jolanta Jastrzebska: *Erotika a huszadik századi magyar regényben (1911–1947)*, Jelenkor, 1999:2, 210–217.
- Nyugat képek könyve. Fotók, dokumentumok a Nyugat történetéről*, szerk. KELEVÉZ Ágnes és SZILÁGYI Judit, PIM, 2009, 144.
- KEMENES Géfin László– Jolanta JASTRZEBSKA, *Erotika a huszadik századi magyar regényben (1911–1947)*, Kortárs, 1998, 34–35.
- KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Kosztolányi Dezső*, Révai, Budapest, 1938.
- Jacques LACAN, *A tükör-stádium mint az én funkciójának kialakítója, ahogyan ezt a pszichoanalitikus tapasztalat feltárja számunkra*, Thalassa, 1993, 2:5-11, 5-10.
- Philippe LEJEUNE, *Az önéletrajzi paktum*, in. Z. Varga Zoltán szerk., *Önéletrajz, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*, L'Harmattan, Budapest, 2003 17-46.
- Philippe LEJEUNE, *A harmadik személyű önéletrajz*, in. Z. Varga Zoltán szerk., *Önéletrajz, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*, L'Harmattan, Budapest, 2003. 105-129.

- MÓRICZ Virág, *Anyám regénye*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- MÓRICZ Zsigmond, *Gyöngeszív álarca*, ld., Melléklet.
- MÓRICZ Zsigmond, *Hévízi Tükör*, Nyugat, 1930, 17. szám.
- MÓRICZ Zsigmond, *Jószerecsét* = Móricz Zsigmond, *Regények I.*, Szépirodalmi, Budapest, 1975.
- MÓRICZ Zsigmond *Naplójából*, közzéteszi Cséve Anna, Holmi, 2001. július, 859–902.
- MÓRICZ Zsigmond, *Naplójegyzetek 1919*, szerk. Cséve Anna, Noran Kiadó, Budapest, 2006.
- MÓRICZ Zsigmond, *Naplók*, Noran, 2010.
- MÓRICZ Zsigmond, *Rés*, ld. Melléklet.
- MÓRICZ Zsigmond *sajtóperének dokumentumai*, M 100/5226/1-3. Id., Melléklet.
- MÓRICZ Zsigmond, *Tükör*, Forrás, 2004/7-8, 106-128.
- MÓRICZ Zsigmond, *Tükör (I)*, *Írókról, művészekről*, közzéteszi: Cséve Anna, Holmi, 2004, december, 1447.
- MÓRICZ Zsigmond, *Tükör (II)*, Holmi, 2005, január, 19-48.
- MÓRICZ Zsigmond, *Tükör IX.*, PIM, M.100/4995/3
- MÓRICZ Zsigmond, *Zsoltár*, Világ 1914/302.
- ONDER Csaba, *Hángérien bjuti (szex, lektűr, irónia, avagy Móricz Zsigmond indulása)* = O. Cs. (szerk.), *Az újraolvasott Móricz*, Nyíregyházi Főiskola Bölcsészettudományi és Művészeti Főiskolai Kar Irodalom Tanszék, Nyíregyháza, 2005, 120-129.
- PESTI Ernő, *Móricz Zsigmond bibliográfia*, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1979.
- SZILÁGYI Zsófia, *Móricz Zsigmond és a nyilvánosság*, *Élet és Irodalom*, 2010:33.
- SZILÁGYI Zsófia, *A továbblévő Móricz*, Kalligram, Budapest, 2008.
- SZIRÁK Péter, *Az ösztön nyelve és a nyelv cselekedtető ereje. Szempontok Móricz Zsigmond néhány művének újraolvasásához*, = Fenyő D. György szerk. *A kifosztott Móricz?*, Krónika Nova, Budapest, 2001, 226-240.
- TVERDOTA György, *Nevető rokonok*, *Irodalomtörténet*, 2005/2, 123–129.
- Edward Burnett TYLER, *Primitive Culture*, <http://books.google.hu/books?id=TI4Fz6Fj71gC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>, 87. utolsó letöltés dátuma: 2010. 11. 20.
- VIRÁG Zsolt, *The modernists and others. The American Literary Culture in the Age of the Modernist Revolution*, Debreceni Egyetem, Debrecen, 2006.

Melléklet⁷²

Móricz Zsigmond: Rész
Tükör VI, 3985-3995

Csak úgy megállott a kezében a ceruza s nem tudott tovább írni.

Körülnézett a kávéházban. Égtek a nagy gömbalaku égők s a villanylámpák füzerei – de az asztalok üresek voltak körülötte. Csak hátul, a biliárdasztalok körül volt élet.

Sándor a pincér az ujjain pörgetve egy kopott keményborítéku képeslapot, bejött a nagy bordó függönyön át; odanézett de látva hogy nincs semmire szükség, tovább lépkedett.

A papírjára nézett, és sajtáságos módon megszűnt minden inger, hogy továbbírjon. Kialudt a lámpa, amely az alakjaira világított. Jó volna hazamenni, lefeküdni. De ismerte magát. Ha most be nem fejezi bármilyen vázlatosan is, sose fogja, majd megint kezdet ujat.

Félbehajtotta az iveket hosszába, a zsebébe dugta, s felállott. Hátramegy s aztán folytatja.

Végigment a hosszú folyosószerű részen amely a kávéház hátsó termét összekötötte az utcai részzel; apró asztalok mellett ott ültek a borotvált arcú ripacsok s effélék, és kifestett fiatal nők köztük könyököltek, cigarettáztak s fáradt arccal várták a szebb jövőt. Valami erotikus fülledtség töltötte el állandóan ebben a kávéházban, ahol mindig igen jól tudott dolgozni, mintha télen a kályha mellé húzódik az ember. A szerelmi vásár izgalma reá sokkal nagyobb hatással volt mint azokra, akik természetesen részt vettek benne. Hiába volt ilyen közel hozzájuk, elérhetetlen volt neki ez a világ, már sok év óta járt ide, meglehetősen nagy időközökben, meg-megírni valamit, de még sohasem beszélt senkivel itt. Kivéve Kassák Lajost, az oroszinges, sovány poétát, aki egyszer itt mutatkozott be neki. Ezzel vagy kétszer váltott pár szót, de eltaszította, mert mindig abban az íráskényszerben jött ide, amit a régi költők az ihletés órájának szerettek nevezni. Most is utána nézett. Meghatotta ez a suhanc, aki lakatosinasból lett valamivé, a sápadt, ónszínű arcával, amelyre sok nyomor és a rendetlen életnek s a belső izzásnak fakó hamva ülepedett rá. Várta, hogy egyszer csak feláll a sötétebb részben valamelyik asztaltól a nagy kalapjával, amelyet az olasz kőfaragók viselnek, fekete ingével és elformátlanodott nyútt sötét ruhájával, hogy „jó estét mester”.

Rögtön már el is felejtette. Futva nézett az írásban elkáprázott szemével a nőkre, akik ki voltak készítve, nagy részük meglepően fia-

72 A Mellékletben közölt szövegeket Szilágyi Zsófia bocsátotta rendelkezésemre. A szövegek saját lejegyzései.

tal volt, s mindnyájan puderesek és festett arcuak, fényes szeműek és mosdatlan szájuak.

A klozet ajtaja előtt, spanyolfal mögött ott ültek az asszonyságok, ketten, hárman, mint jóra való iparosnék, akik pletykálnak és otthon vannak. Mindig van velük egy-két dáma, akik úgy látszik apró üzleteket bonyolítanak itt le és félre sem állanak, ha az uraknak a szűk területen át kell menni köztük a saját fürkékjökbe. Valahogy elveszett a szemérmességnek az az erős határa, amely az asszonynépet kint a polgári életben annyira elválasztja a természeti tisztulásnak minden legcsekélyebb megnyilatkozásánál. Ezek idegen nők s férfiak, oly közel és fesztelenül vannak, mint a férjek és feleségek, akik már nem vesznek észre a dolgot.

– Nekem nem adják szerelemből a pudert, meg a pirosítót, – mondta nyersen az egyik asszonyság, – mit marad nekem adós.

Meghökken az ahogyan (?) belelátott ezekbe az üzletkébe, amelyek itt a klozet ajtaja előtt folytak.

Kivágott szép nyaku, fekete ruhás fiatal nő állott a Nők ajtó előtt.

– Szabad?... Üres? – kérdezi azon a fesztelen hangon, amelyen (?) a nők szólnak.

– Ahogy észreveszi magát! – vágja oda rá durván élcelve a nő.

Szép lány; milyen szép lányok vannak itt, gondolkodik míg a fal mellé áll s keveset vizel. A falon valami szemérmetlen rajz van; az egyik klozetajtó nyitva; kíváncsi rá, odabenn nincs-e valami eredeti rajz.

Begombolódik, belép. Hallja, hogy a nőiből elmegy az aki benn volt. Erre föl villan előtte, hogy a nyitva levő fürke éppen a női résznél van, és egy deszkafal választja el.

Besurran, magára zárja az ajtót.

Egyszerre látja, hogy több lyuk van átfurva a deszkán; mind be van belülről szögezve; egy rést lát alól, amely újságpapírral van betömve. Azt hiszi odaát nincs senki siet kitépni a papírt, a kését kinyitja és visszatolja azzal.

Leguggol, féltérdre és könyökre s átles.

Abban a pillanatban feláll valaki odaát s éppen szembe áll vele, két fekete nadrágos karcsu lábszár s éppen a husát látja középen s megpillantja hogy az inggel a fekete közepét törüli ki.

Majd elájul a vérrohamtól, amely az agyáig fut.

Csak ép elvillant előtte a női hus. Már csak a fehér ingét látja, amelyet a fekete előre felgombolt nadrágba gyűr a kéz. Begombolja. S pont szemben van. Tisztán látni a két gyönyörűen egyenes karcsu lábszárát, amely feszes nadrágban van. Fekete harisnya, fönt szalaggal, pirossal

átkötve, a nadrág alján. Szép vékony bokák s fehér csattos félcipő.

A lány kényelmesen öltözik. A lábszára oly csodaszép, hogy el lehetne nézni világ végéig; a vére magas hőfokon van s igen kemény nemi gerjedelmet érez.

Megpróbál fölnezeni a magasba, az arcig, a lány a derekán babrál, ah mekkora szemérmertlenség, a szoknyáját levetette. Ott középen ugy domborodik. Fönt, valahol, a rés szélének sugártörésében az arcból csak egy lilára festett ajkat látni.

Erre kissé meghűl, a festett ajak, a célzatos kendőzés ép annyira lehűti s undorítja, mint ahogy emeli a kéjvágyát a feszes ruha, amely nem a szemnek takarásra van szánva. Nem is nézi tovább fönt. Lent, a lábszárakat csodálja, az egyenességüket, a karcsúságukat, s már hideg, bírál és mosolyog a kis kopottacska cipőkön.

A két láb szembeáll vele, úgyhogy a rés épen középre esik a két láb között; hirtelen megijed. Tán az is átleskelődik, szégyelné ha meglátná valaki így a földön térdelve és. Pfuj.

Rést keres fönt. Nincs. Lassan rájön, hogy a tükör itt van ezen a falon.

Aztán addig nézi a lábakat, hogy káprázik bele. Rendkívül sokáig piperéskedik. A láb remegéséről arra gondol talán maszturbál. S ettől igen fölhevül újra. De nem.

Szűk és huzott sötét fekete vagy kék szoknya omlik le a combokon. Fehér kéz babrál lent a lábnál, lehuzza a szoknyát.

Aztán végre suhogva el.

Feláll s kiegyenesíti a nyakát.

Borzasztó kéjingere van. Gyorsan onan.

Alig kell dolgozni. Kész. Kevés öröm.

Az asszony bejött oda; meghuzta a vizet s az zuhog.

Beles, már jön egy fakó arcú öreg nő. El akar menni, de eszébe jut, hogy ez furcsa lesz. Hopp. Eloltotta a villanyt. Sötétben maradt magában, a tapasztalt nő.

No akkor hogy is les utána.

Milyen rafinált. Ez már nem marad fényben; tudja hogy lesnek? Vagy a régiek szemérmessége? Vagy valamit csinál?

Nem sokára elmegy.

Egy fekete kosztümös fiatal jön, gyorsan. Nem nagyon előkelő ruha. Már hozzá van szokva, már meglepi őt, hogy szemérmertlenségnek találja, ahogy a szoknyát felemeli és épen szemben meztelen combokkal áll; meghajlik térdben és az ingét kiemeli középen egy mozdulattal s egyuttal valami olyan mozdulattal, ahogy a pulyka emeli a farkát, leveti magát az ülésre.

A térde ott van meztelen a rés előtt, a bőrtüszők felborzadtak, a bőre ráncosodó, durvuló, olyan harmincéves asszonybőr egy kis kékes pattanás a térden; fuj, piszkos bőrű. Ez ronda nő; nem visel alsó nadrágot. Csak gusztustalan nővel szemben érzi az ember azt az undort; a résen át a kéktetejű pörsenés megnőtt nagyra, kiütés, bőrszennyezettség, nemi betegség lett belőle. Minden undor és förtelem, amely a női testben összegyűlhet s gyűlöletet és megvetést érzett a női piszok iránt. Hirtelen utálta a szülést, a közösülés utáni törülgetést, az ürülést, s a szája undorodva vonaglott s a szemét el elkapta, a libabőrös combról, de megint csak visszaneézett s egyre látta a kék daganatot, a parányi combot, amelyben egy rothadó test szennye folyt össze. Az elmulás, a megsemmisülés félelme volt ott ebben a pörsenésben.

Egyszerre csak nyílik az ajtó s még egy nő jön be, egy hosszú barnakabátos fiatal nő.

Hallatlan. Felháborította a szeméremnek ez a hiánya; a meztelen vastag combok meg se rezdültek ott álltak a lámpafényben kétfelé dőlve a másik nő előtt és hallani lehetett ahogy az ülő nő kipréselte magából az ürüléket. Kis idő múlva itt volt a bűze, a penetráns, meleg bűz. És beszélgettek, közönséges, maguk életdolgáról. A Tőke védelmében.

Valami fáradt szomorúság vett erőt rajta. Az élet lehangolta. A nemi inger magas pillanata elmúlt, ki is elégítette magát s most itt volt megint az utált, kedvrontó idegen élet, amely semmit sem ad, csak elvesz, legfeljebb a megértés hatásával vigasztal.

Végre ez felállott papírok surlása. Kitörülte magát, bizonyára szőrös és nem tudja jól letörülni, ott marad a bélsár egy némi része a végbél gyűrűbe összezsugorodott ráncain.

A másik nő szétemeli barna hosszú köpenyét, fel a szoknyáját s ez is meztelen combokkal áll, egész felemelt ruhával, míg a másik előbbre jön s az ingével s vastag kezével markolva törli a nedvességet a teste rojtos alján.

Ahogy a másik leül, ez várja be. Ez mégis finomabb; fiatalbőrű és soványas finom combjai szétnyíltan fekszenek a klozet ülődeszkáján... Hát ez az. Ez a comb, ennek a látása tud kéjes érzést ébreszteni... S már úgy emlékszik az első nőre, a két egyenes lábszárra, mint egy eltűnt álomra. [Ez az utolsó mondat kisebb betűkkel írott, láthatólag utólag lett beszúrva.]

Már filozófiai magasságban van s már látja, hogy mennyire mind-egy, a kéjért a sok egyforma nyílás körül melyikben végzi el azt a kevés suroló mozgást. Az egész baszás technikai munka; valóban csodálatos, hogy az emberek úgy meg tudták csinálni a morált. Nagy dolog volt, hiszen épenugy el tudná végezni a férfi és a nő bárhol, pár perc

alatt, mint a két állat...

Felemelkedik a guggolásból s letisztítja magát.

Hallja hogy azok elmennek. Más jön.

Már meg sem nézi; elmegy.

A térde remeg míg hazamegy az asztalához. De úgy érzi hogy élete egyik legnagyobb eseményén ment át.

Tovább írt.

Gyöngeszív álarca

Tükör VI, 3722-3731.

Ott állott a sparhert előtt, kurtán vastagon és unta hogy idegen van jelen. A sógornójét idegenebbnek érezte, mint azt aki véletlenül lépett be, megkérdezni hogy a szolgabíró irodája hol van. Ennek a fiatal, élesszemű erélyes asszonynak a szeme előtt rögtön magára vette azt a furcsa álarcot, amelyet a gyöngeszív álarcának lehetne nevezni. Teljesen erélytelen és, akarattalan, és figyelmes volt, de oly szórakozott, mint akinek valami súlyos testi betegsége van s mégis mindent elkövet, hogy ne zavarja vele ez alatt a pár perc alatt a jelenlevőket.

A kis cselédje jött be.

Elfordította az arcát és valahova messze nézett a konyhastelézásra.

– Mért jössz olyan soká, – mondta a fogát összeszorítva oly halkán és betegen nyögve, és mégis olyan becézően, ahogy a kisbabát szokás megszidni, akinek még nincs esze, de azért nem állja meg az ember, hogy gügyögve ne szidogassa, ha minden percben ki kell bontani és szárazba tenni, – már mondtam a multkor is, hogy nem szeretem, ha soká elmaradsz.

A fiatal asszony bámulva nézte és fel volt háborodva. Hát ez így tudja csinálni, még egy ilyen kis mocskossal szemben is uralkodik magán. Már értette hogy bánhat az urával.

Csak akkor villan fel az arca, ha káröröm lobban fel valamiért, valaki iránt.

Vagy ha az urával kis szerelmeskedésben kitör belőle a kacagás.

A saját sógornóival, azokkal is természetes tud lenni.

S néha úgy kitör belőle a düh, úgy rákiált a cselédre, vagy a kis hugára

Az egy rémes lakás. Az utcai szobában van az ebédlő szekrénye, asztal nélkül: sötétre lefüggönyözve, mint egy gyászház. Az ablak üvegen sűrű stor, s a két szárnyon szélesen a földig leeresztve két zöld függönyszárny.

Ez egy igazi szentély, amelybe soha senki nem lép, csak ő, takaríta-

ni. Soha nem fűtik. Van egy rézfűtőkészülék, amely szabályosan van elhelyezve, a lapát, fogó, csípő, a reze csillog, a váza fehér mint a hó, a kanna rezei csillognak, de mindig üres. Ha mégis egy kis meleg kell, kinyitják a hálószoza ajtaját.

A hálószoza, ez már félig az élet helye. Két finomra fényezett nagy ágy terpeszkedik a közepére kiállítva s az egész szoba tele van az éjjeli, meglopott és titkon végzett, álszeméremmel eltakart bujálkodás levegőjével. Nem fűtik. A konyha ajtó egész nap nyitva van s az ételszag mint egy rezervoárban gyűl fel és a hagyma, a rántás, a pecsenyék, a tej s a főtt-sült ételek párája furcsa szagkáoszban jön be a becses meleggel, amely a hűvösre lett [szerelmi vágya – kihúzva] nőszések történteivel [kavart – kihúzva] együtt mint a por telepednek meg.

A két ágy mellett két éjjeli szekrény áll, cipők kitisztogatott tömegét őrizve, olcsó és rossz cipők rakásra egymásra rakva, de fényesre pucolva a fényes ajtók mögött. És két nagy ruhásszekrény. Sima és tündöklő, minden dísz és cifraság nélkül, mint nagy üveglapok, könnyű őket tisztán tartani. Ha az ajtót kinyitják, a polcokon csipkeszék közt kék és piros szalagokkal átkötött ruha neműek, törülközők és zsebkendők, hálóréklik és ingek, mind pontosan a tucát, féltucát, vagy kéttucát mennyiségében. Az egyik tucát zsebkendőből egy elveszett, a fiatal asszony, mint a lőtt szarvas, nyalogatja ezt a fájó sebet, ahányszor csak eszébe jut.

Csak este raknak itt tüzet a gyorsan melegítő vaskályhában, hogy meztelenül hentereghessenek a leeresztett függönyök mögött, bátorságban és biztonságban az idegen szemektől és egész napjuknak s egész nyomott nyilvános életüknek egy kevés visszáját élék a brutalizált kéjben. Éjjel felé a szoba már kihült és fázva huzzák fülig a meleg dunnát magukra, s [olyan ártatlanul – áthúzva] és hullakomolyan alusznak, hogy másnap reggel megint szokott képükkel ébredjenek, egyik a hivatali robotra, amit természete szerint visel, mint az igavonó a jármot, amit nem keresett, de eltúr, a másik a fészekben való pipeskedésre, amelyet ő vállalt s végez nagy kéjjel és teljes kielégüléssel. De úgy viszi, azzal az arccal, mint a robotot, hogy fontosságot adjon neki.

A hálóban van egy mosdó, az uracskája festette, lakkozta, érintetlen és fényes, egy kerek kis pléh mosdó, amelyik tele van mindennel, fogkefe, fogpaszta, kölni víz, illatszer, stb. de nem használja senki, úgy törölgetik róla a port, mint a dísz tárgyakról.

Móricz Zsigmond sajtóperének dokumentumai

M 100/5226/1-3.

Sajtóper

- 1 -

A budapesti kir. büntető törvényszék,

B. XXXV. 4558/1928/6. -szám.

A MAGYAR ÁLLAM NEVÉBEN!

A budapesti kir. büntető törvényszék sajtó utján elkövetett szemérem elleni vétség miatt M ó r i c z Z s i g m o n d ellen a vádtanácsnak 3. alszámu vádhatározatában foglalt vád felett Dr. Töreky Géza kir. törvényszéki el, mint elnök, Dr. Posta Lajos kir. törvényszéki bíró és Dr. Méhes Ignác kir. törvényszéki titkár mint jegyzőkönyvvezető részvételével, Dr. Bertin Lajos kir. ügyészségi alelnöknek, mint közvád-lónak, a szabadlábon levő vádlottnak és Dr. Berinkey Dénes ügyvédnek, mint védőnek jelenlétében

Budapesten 1928. évi október hó 31. napján megtartott nem nyilvános főtárgyalás alapján, a vád és a védelem meghallgatása után meghozta a következő

I t é l e t e t:

A kir. törvényszék M ó r i c z Z s i g m o n d, 49 éves, ref. vallásu, csecsei születésü, budapesti (Fővám tér 3) lakos, magyar állampolgár, nő, némi vagyona van, katona nem volt, író vádlottat a Btk. 248 §-a második bekezdésébe ütköző sajtó utján elkövetett szemérem ellen való vétség miatt ellene emelt vád alól a Bp. 326 §-ának 1. pontja alapján felmenti.

A bűnügyi költség a Bp. 482 §-ának első bekezdése szerint az államkincstárt terheli.

Az ítélet jogerőre emelkedése után a kir. ügyészséggel (Bp. 494 §) közli.

I n d o k o l á s:

A kir. ügyész vádat emelt Móricz Zsigmond vádlott ellen a Btk. 248 §.-a 2. bekezdése alá eső szemérem ellen való

- 2 -

vétség címén azért, mert Budapesten az Atheneum irodalmi és nyomdai R. T. nyomdájában, valamint kiadásában megjelent „Baleset” című elbeszéléseket magában foglaló és 1927. évi november hó 28.-án

s következő napjain forgalomba hozott könyvében „A Királyné” és „Titok” című fajtalanságot tartalmazó novelláknak ő a szerzője.

A két elbeszélés a következő:

[...]

- 10 -

Móricz Zsigmond vádlott nem ismerte el bűnösségét. Azt elismerte, hogy a fentebb megjelölt s az ő szerzői nevével ellátott könyvben foglalt elbeszéléseket, így a vád tárgyává tett két elbeszélést is ő írta és azt is tudta, hogy az sajtó útján terjesztetni fog.

Védekezése szerint „A királyné” című novella tárgyát a népmeséből vette, a „Titok” című elbeszélése témáját valakitől hallotta. A vádbeli tartalommal és a vádbeli formában való megírásukkal meggyőződése szerint bűncselekményt nem követett el.

A kir. törvényszék Móricz Zsigmond beismerése, továbbá a vád tárgyává tett két elbeszélésnek a főtárgyaláson

- 11 -

való felolvasása alapján megállapította, hogy a Móricz Zsigmond nevével ellátott könyvnek és abban a vádbeli két elbeszélésnek is a S. T. 33 §-a értelmében Móricz Zsigmond a szerzője.

A királyné című novellában elmondja, hogy a királyné kiment a mezőre, szoba állt egy paraszttal, azután tovább ment. A paraszt a találkozás óta elvesztette nyugalmát; a királynét látta folyton; kifakadt a királyné ellen, hogy magát megnyugtassa, de a királyné távollétében nem tudott az életnek örülni, nem tudott dolgozni.

Amikor a királyné ismét megjelent s nem nézett a paraszt felé, az káromkodni kezdett. Emlegette, hogy milyen jó volt azelőtt az élete, most a királyné rabja. Otthagytá ekéjét a királyné elé sietett, hol alázattal beszélt, hollázongott. Hívta a királynét magával a virágos fübe. A királyné leszidta a parasztot, szoborrá vált, a szerelmes paraszt azonban letette őt a friss szé-
nába. „S a királyné nem tudott védekezni, mert valóban kőszoborrá vált.”

A „Titok” című elbeszélésben azt írja le, hogy a fiatal lány életében a havi tisztulás első megjelenése milyen elváltozásokkal jár, nem tudja gondolatait rendben tartani, szédül, émelygés fogja el, testét elönti a hőség. Amikor a leány a vérzést észrevette, szégyelte, ruháját eldugta, de azután szabadabban beszélt a fiukkal, mint máskor.

Az ágyban újból vérzés fogta el, retteget [sic], de nénje jóindulattal kezelte, s aztán megnyugtatta, boldogság fogta el. A gyermek ekkor már nő lett.

Móricz Zsigmond vádlott az első esetben népmonda alapján meseszerű elbeszélést írt; a második esetben pedig fiziológiai folyamatot rajzolt meg.

A királyné című elbeszélésben azt festi le, miként bűvöli meg a női szépség a természet ölen élő egyszerű embert is. Szerelemre lobbanása kikökkenti őt megszokott életéből, szélsőségekbe ejti, elfelejteti vele a legnagyobb társadalmi különbséget [sic]. Mindenkép birni akarta ezt a nőt, akit szeret

Ennek az elbeszélésnek tehát nem valamely vizás vagy tilos nemi felgerjesztés a célja, nem valamilyen kifogásolható érzéki képzeteket akar az felkelteni. A történetnek a nemi étellel való vonatkozását nem tölja sem bántóan, sem ingerlően előtérbe. Az elbeszélés végén azt írja, hogy a királyné a szerelmével őt ostromló parasztot lehordván, lehunyta szemét és teljesen és tökéletesen márványszoborrá vált, - a paraszt fogta a királynét s szép kedvesen letette a friss szénába - s a királyné nem tudott védekezni, mert valóban kőszoborrá vált.

A szerelem nagy hatalmát festő elbeszélésben lehet és szabad az írónak ilyent és annyit mondanía, mert ezzel erkölcsi visszatetszést nem vált ki olvasójától, akinek nemi érzését nem izgatja meg nem engedett módon, meg nem engedett eszközzel és meg nem engedett irányban.

Nem ütközik bele tehát ezzel valamely tételes, tiltó büntető rendelkezésbe sem.

A vád tárgyává tett másik elbeszélés pedig a nemi életkörét csak annyiban érinti, hogy a nő nemi fejlődésének egyik mozzanatát írja le.

Ez a leírás, ha talán tulzottan realiztikus is, nemi felgerjesztés célzatát még burkoltan sem foglalja magában. Arra alig is lehet alkalmas. A gyermekből nővé serdülő leány lelki és testi átváltozását rajzolja meg. Azonban ezt is anélkül teszi, hogy erkölcstelenséget, vagy fajtalanságot tárva [sic] az olvasó elé.

A kir. törvényszék tehát büncselekmény hiányában Móricz Zsigmond vádlottat az ellene emelt vád alól felmentette.

- 13 -

Az ítélet egyéb rendelkezése az ott felhívott szakaszokon alapszik.

Budapesten, 1928. évi október hó 31. napján.

Dr. Töreký Géza s. k. kir. büntetőtörvényszéki elnök, ft elnök. Dr. Méhes Ignác s. k. kir. büntetőtörvényszéki bíró, előadó.

A kiadmány hitelélül:

Uhl Magda (kézírással)

s. hiv. tisztv.

B. VII. 12858/1928/8. szám
A MAGYAR ÁLLAM NEVÉBEN
A BUDAPESTI KIRÁLYI ITÉLŐTÁBLA

mint büntető bíróság,

a sajtó útján elkövetett szemérem elleni vétség miatt vádolt Móricz Zsigmond ellen indított bűnügyet, amelyben a budapesti kir. büntetőtörvényszék 1928. évi október hó 31-én B. XXXV. 4558/6-1928. szám alatti ítéletet hozott, a kir. ügyésznek a felmentése miatt bejelentett és a kir. főügyész által fenntartott felebbezése folytán 1929. évi február hó 23-án megtartott zárt felebbviteli főtárgyaláson, amelyen Gadó István tanácselnök, továbbá Medvigy István és dr. Soóky József kir. ítélőtáblai bírák vettek részt, a jegyzőkönyvet dr. Vajay Gábor kir. ítélőtáblai tanácsjegyző vezette, a vád képviselőjében pedig dr. Kéler Béla kir. főügyészi helyettes járt el, míg a jelen volt vádlottat dr. Berinkegy Dénes ügyvéd különvédő képviselte, - a vád és védelem meghallgatása után vizsgálat alá vette s meghozta a következő

ITÉLETET

A kir. ítélőtábla az elsőfoku bíróság ítéletét helybenhagyja.

INDOKOK:

I. A kir. ítélőtábla az elsőfoku bíróság ítéletében megállapított tényállást az abban megjelölt bizonyítékoknál fogva szintén valónak fogadta el, de eme bizonyítékok alapján kiegészítette, még azzal a ténynyel, hogy a vádbeli két sajtóközleményt a vádlott írta és tette közzé.

Eme tényállás alapulvételével a kir. ítélőtábla úgy találta, hogy az elsőfoku bíróság helyes okfejtéssel mutatta ki, hogy a vádbeli két sajtóközlemény fajtalanúságot nem foglal magában. A „Királyné” című beszély két szereplője: a királyné és a paraszt [sic] sem mondanak sem nem cselekszenek olyat, ami a jó erkölcsöt és a szemérmet a közfelfogása szerint sérti. Mindössze az elbeszélés befejező jelenetnek a szerelmében elvakult paraszt által a királyné ellen intézett támadásnak leírása indul olyannak, - amely a paraszt lobogó érzéki vágyainak valószerű festése által az érzékiség felkorbácsolására alkalmasnak látszik, - a látszat azonban nyomban eloszlik, mert a királyné visszautasító magatartása és méginkább az a váratlan fordulat, hogy a paraszt karjaiban márványszoborrá változik, - teljesen kijózanítólag hat. A „titok” című novellának tárgya olyan élettani jelenség, amely inkább lélekbuvárnak mint szépíró tollára való. Ennek megfelelően a

tárgy feldolgozása is olyan, hogy az értelemre és az érzelemre hat, - az érzékiség szempontjából azonban közömbös.

Mint hogy ezek szerint a vádbeli két sajtóközlemény a nemi érzékek felébresztésére valóban nem alkalmas s illetve a nemi érzékiséget feltűnően ugy előtérbe nem állítja, s így fajtalanak nem lévén tekintethető, bűncselekményt nem tartalmaz, az elsőfoku bíróság vádlottat a Bp. 326. §-ának 1. pontja alapján helyesen mentette fel. Ezért ítéletét a fentiekkel kiegészített helyes indokai alapján helyben kell hagyni.

II. A felebbviteli főtárgyaláson különvédő a bizonyítás kiegészítéseképen a magyar írók egyesületétől szakértői vélemény beszerzését indítványozta annak a kérdésnek tisztázása céljából, hogy a vádbeli két elbeszélés irodalmi értékű-e, és tartalmuk minősíthető-e fajtalanak?

A kir. ítélőtábla a bejelentett új bizonyítékoknak felvételét a Bp. 393. §. 3. bek. 1. pontja alapján megtagadta - mert a bizonyítani kívánt körülményt a fentiek szerint elfoglalt álláspontjánál fogva, de meg azért is, - mert irodalmi színvonalon álló sajtótermék tartalma is lehet fajtalan, az pedig, hogy valamely közlemény tartalma fajtalan-e vagy sem nem tény, - hanem jogkérdés, - amelynek elbírálására egyedül az ítélkező bíróság hivatott, - az ügy eldöntésére nézve lényegtelennek találta.

Budapest, 1929. február hó 23-ik napján

Gadó István sk, tanácselnök, dr. Soóky József sk, előadó.

[ceruzával:] Jogerős

A kiadmány hitelül.

Mayer (kézírással)

igazgató. h. (utóbbi kézírással)

*

A budapesti kir. büntető törvényszéktől.

B. XXXV. 4558/1928/8. sz.

Végzés

Sajtó útján elkövetett szemérem elleni vétség miatt Móricz Zsigmond ellen indított bűnügyben a kir. törvényszék a budapesti kir. ítélőtábla B. VII. 12858/1928/8. sz. ítéletét a Bp. 494m §-ának 2. bekezdése alapján jogerősnek nyilvánítja, mert perorvoslással a jogosultak nem éltek.

Budapest, 1929. március hó 12.

Tőrek Gyéza s. k. kir. törvényszéki elnök,

Dr. Méhes Ignác s. k. kir. törvényszéki bíró

[A paradicsommadár...]73

Tükör IX.

A paradicsommadár t[...]ék megér 500 kort. Valódi. Isten tudja ki vette neki. A szemük úgy van beállítva, hogy mindjárt [...] a szomszéd nő fegyverzetét. A másik asszonyka nem látja, ez mindig olyan maznán ül, a szeme félig lehunyva, mint (?) egy halott nem, ilyenkor van benne valami [?], valami titokzatosság, álom, élettelenység. Egy kis mazna asszony, semmi akció, semmi tevékenység benne. Úgy szeretete nézni ezt a kissé torz arcot, amely részleteiben nem közönségesen szép, egészében elragadóan kedves és ha jól ránéz az ember, olyan kihalt, üres és rosszul mintázott volt. Miért adná érte szívesen az életét is? Mért?

Szerelmes belé.

Hogy? Jelent ez valamit részleteire (!) bontva?

Szereti ezt a vékony testet, amelyen a csontokat alig fedi puha réteg, hus, zsír. bőr. S ezt a bőrt, amely mindig fakó, sárgás, bágyadt, a szemek alatt lomhán fekete s a nyakán már ráncok, a homlokán is ott a frufru alatt a mély gyűrődés, amit mindig felhuz, ha valamire komolyan gondol. Oly gondozatlan bőr. Kevés mosdás legfeljebb a kéz, ami mosogatja naponta többször s a körmeit kirágja, úgyhogy sosincs rendbe. S a nyaka mindig tele apró pattanásokkal miteszerekkel, felömlöve mint tavasszal vakondtúrásokkal a sárga tarló.

Ha elemzi, közönyös neki ez a kicserepesedett száj, annak biggyedt rajzával Dantésan előre ugró metszésével nem mindennapi, de nem is (szembetűnő: áthúzva) szép.

Csókolni nem tud, egy mazna kényes ki béka, egy madár, aki mindig álmosan gubbaszt a kalicka fáján ül, ül feltolja az ajkát s a szeme félig lecsukódik s akit ő sose tud [?] igen-igen ritkán felvillanyozni.

De bezzeg mások.

Mikor a páholyba belépett, a hadnagy egy nagy stanicli cukrot hozott s azt kínálta

– Ez rumos!

– Igen?

Csak nézi mi történt, az asszonyka karcsun, lázasan és valami elragadó szilajkodással kapott oda, félrelökve széket gukkert s a [?hgy=hadnagy] kezében összeroppantotta a cukrot, hogy az szét ömlött a [?hgy= hadnagy] markában.

– Notessék! – kiáltotta az öreg hgy, aki boldog volt és táncolt s az ujjairól rázta a szétfolyt csokoládés nedvet.

A kis nő kacagott, oly hangosan, hogy a színház oda figyelt...